



Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών
Κατεύθυνση Διεθνών Σχέσεων και Οργανισμών

Πτυχιακή εργασία με θέμα:

**«Η Προσχώρηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην
Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου»**

Φοιτήτρια: Ανθή Αντωνίου (Α.Μ. 431/2009008)

Επιβλέπων Αναπληρωτής Καθηγητής: κ. Κωνσταντίνος Μαγκλιβέρας.

Συνεπιβλέποντες Καθηγητές: Λέκτορας κ. Ντάλης Σωτήρης ,
Λέκτορας κ.Μανώλη Παναγιώτα.

Ρόδος ,Οκτώβριος 2014

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	3
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	4
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	5
1. ΣΥΝΤΟΜΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΕΣΔΑ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΔΔΑ	8
2. ΤΑ ΘΕΜΕΛΙΩΔΗ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΕΕ	12
2.1 Ιστορική Αναδρομή.....	13
2.2 Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ.....	16
2.3 Η Συνθήκη της Λισαβόνας για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα.....	17
3. ΝΟΜΟΛΟΓΙΑΚΗ ΕΝΑΡΜΟΝΙΣΗ Ή ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ ΤΩΝ ΔΥΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΩΝ;	20
3.1 Η στάση της ΕΣΔΑ έναντι της Κοινοτικής Έννομης Τάξης.....	20
3.2 Απόφαση «Matthews».....	23
3.3 Απόφαση «Βόσπορος».....	24
3.4 Εναρμόνηση ή Σύγκρουση;.....	26
4. Η ΠΟΡΕΙΑ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΠΡΟΣΧΩΡΗΣΗ	29
4.1 Τα Πρώτα Βήματα.....	30
4.2 Συνθήκη της Λισαβόνας: σχέση ΕΣΔΑ και ΧΘΔ.....	31
4.3 Το 8 ^ο Πρωτόκολλο της ΣυνθΛΕΕ ΚΑΙ ΤΟ 14 ^ο Πρωτόκολλο της ΕΣΔΑ.....	34
4.4 Το Σχέδιο Συμφωνίας Προσχώρησης.....	35
5. ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟΝΟΜΙΑΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΙΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ	38
6. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	41
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	42

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Με την ολοκλήρωση της παρούσας πτυχιακής εργασίας, δράττομαι της ευκαιρίας να ευχαριστήσω τους καθηγητές της κατεύθυνσης Διεθνών Σχέσεων και Οργανισμών του Τμήματος Μεσογειακών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αιγαίου, για τα τέσσερα χρόνια γνώσης που μου προσέφεραν. Ιδιαίτερα, ευχαριστώ τον επιβλέποντα της εργασίας, διδάσκοντα στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Αναπληρωτή καθηγητή κ.Κωνσταντίνο Μαγκλιβέρα, για τη συμπαράσταση και καθοδήγησή του, καθώς και τους συνεπιβλέποντες, καθηγητές, Λέκτορα κ. Ντάλη Σωτήρη και Λέκτορα κ. Μανώλη Παναγιώτα.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΔΕΚ	Δικαστήριο Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΕΔΔΑ	Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΕΔΑ	Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕΚ	Ευρωπαϊκή Κοινότητα
ΕΣΔΑ	Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα Ανθρώπου
ΟΔΔΑ	Οικουμενική Διακήρυξη Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΟΗΕ	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
ΣΕΕ	Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση
ΣΕΚ	Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Κοινότητα
ΣΛΕΕ	Συνθήκη για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΣΤΕ	Συμβούλιο της Ευρώπης
ΧΘΔ	Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων
CDDH	Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι θηριωδίες των δύο Παγκόσμιων Πολέμων, που σημάδεψαν την ανθρωπότητα στο α΄ μισό του 20^{ου} αιώνα, καθώς και οι καταστρεπτικές τους συνέπειες σε όλους τους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας, κατέστησαν σαφή την ανάγκη για ενοποίηση της Ευρώπης, προκειμένου να αποφευχθεί στο μέλλον το ενδεχόμενο της επανάληψης ίδιων ή παρόμοιων φαινομένων. Ως εκ τούτου, υπήρξε επιτακτική ανάγκη για τη δημιουργία Ευρωπαϊκών Οργανισμών και γενικότερα «συνεργασιών» μεταξύ των Ευρωπαϊκών κρατών, ως αφετηρία για την επίτευξη του επιδιωκόμενου στόχου, ο οποίος ήταν κατά κύριο λόγο η διασφάλιση της ειρήνης. Παράλληλα, δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση και υπήρξε μέριμνα για την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου, τομέας ο οποίος επλήγη ανελέητα από την αγριότητα του πολέμου. Σε εκείνο το πλαίσιο, ιδρύθηκαν, ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ) (1945), το Συμβούλιο της Ευρώπης (ΣΤΕ) (1949) και η Ευρωπαϊκή Κοινότητα (ΕΚ) (1957).

Σε ό,τι αφορά την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, πρωτεργάτης ο ΟΗΕ με την Οικουμενική Διακήρυξη Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΟΔΔΑ) θέτει τα θεμέλια, πάνω στα οποία θα πατήσει λίγο αργότερα το ΣΤΕ, υπό την αιγίδα του οποίου καταρτίζεται η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ). Η Ευρώπη, συνεπώς, εισέρχεται δυναμικά στον χώρο της προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου, ήδη από τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, εγκαινιάζοντας μία νέα εποχή, ιδιαίτερα μετά τη θέσπιση δικαστικού μηχανισμού αρμόδιου για τη διαχείριση ζητημάτων που άπτονταν της ΕΣΔΑ και ειδικότερα με το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ). Λίγα χρόνια αργότερα ιδρύεται η ΕΚ (1957 '58 τέθηκε σε ισχύ), σημερινή Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ), με κύρια αποστολή τη δημιουργία μιας κοινής αγοράς και απώτερο στόχο την πολιτική ενοποίηση της Ευρώπης. Στους κόλπους της, λειτούργησε το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (ΔΕΚ), το οποίο αρχικά δεν είχε δικαιοδοσία επί των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η αρμοδιότητα του εξαντλείτο στον έλεγχο της εφαρμογής του Ευρωπαϊκού Δικαίου (κανονισμοί, οδηγίες, αποφάσεις) από τα κράτη μέλη καθώς και από τα όργανα της ένωσης και να κρίνει τη νομιμότητα πράξεων των

ευρωπαϊκών οργάνων του ευρωπαϊκού κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης μετά από προσφυγή των κρατών -μελών ή άλλων οργάνων. Ωστόσο, στην πορεία, απέκτησε την αρμοδιότητα, διαμορφώνοντας μία νομολογία που συμπορευόταν, τουλάχιστον αρχικά, με τη συνταγματική νομολογία των κρατών-μελών της και λιγότερο με εκείνη της ΕΣΔΑ.

Ως εκ τούτου, η ΕΣΔΑ χάνει το μονοπωλιακό προνόμιο της προστασίας των θεμελιωδών ελευθεριών και δικαιωμάτων του ανθρώπου, πολύ περισσότερο όμως έρχεται αντιμέτωπη με προβλήματα που σχετίζονται με προσφυγές κατά της ΕΕ και κυρίως κατά κρατών-μελών της. Επιπροσθέτως, κινδύνους εγκυμονεί και η πιθανή σύγκρουση των νομολογιακών αποφάσεων των δύο δικαστηρίων. Οι δυσλειτουργίες και η νέα προβληματική κατάσταση απαίτησε την επιτακτική εξεύρεση λύσης, η οποία δεν άργησε να διαφανεί. Με την αυγή του 21^{ου} αιώνα, τίθεται σε ισχύ ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων (ΧΘΔ) της ΕΕ, λίγα χρόνια αργότερα, η ΕΕ αποφασίζει να προσχωρήσει στην ΕΣΔΑ, όπως αποτυπώνεται στη Συνθήκη της Λισαβόνας.

Η παρούσα πτυχιακή εργασία ,παρουσιάζει τη διαδρομή που διήνυσε η ΕΕ, όσον αφορά στα δικαιώματα του ανθρώπου, μέχρι να φτάσει στο σημείο της προσχώρησής της Ε.Ε στην ΕΣΔΑ. Με άλλα λόγια, επιχειρείται μία προσέγγιση του πλαισίου, μέσα στο οποίο ένας υπερεθνικός οργανισμός οδηγήθηκε στην αναγκαστική εναρμόνισή του με ένα άλλο διεθνές όργανο, για την επίτευξη ενός κοινού σκοπού: την αποτελεσματικότερη προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Σκοπός της εργασίας είναι να καταδειχθεί αφενός, ο σημαίνων ρόλος που διαδραμάτισε και εξακολουθεί να διαδραματίζει η ΕΣΔΑ, στον τομέα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και αφετέρου, ποιες είναι οι συνέπειες της ενσωμάτωσης του ΧΘΔ στις Συνθήκες της ΕΕ. Επίσης, επιχειρείται να αναδειχθεί η σημασία της προσχώρησης της ΕΕ στην ΕΣΔΑ, όπως αποτυπώνεται στη Συνθήκη της Λισαβόνας, αλλά και να παρουσιαστεί το ζήτημα της αυτονομίας της ΕΕ, μετά την προσχώρηση.

Στο πρώτο κεφάλαιο της εργασίας παρουσιάζεται με συνοπτικό τρόπο η ΕΣΔΑ και το ΕΔΔΑ, προκειμένου να διαφανεί ο ιδιαίτερος ρόλος και η λειτουργία που επιτελούν στον τομέα τους, που αφορά στην προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Το δεύτερο κεφάλαιο πραγματεύεται το ζήτημα της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στο πλαίσιο της ΕΕ. Αρχικά, γίνεται μία ιστορική

αναδρομή με έμφαση στους κυριότερους σταθμούς της πορείας που διήνυσε η ΕΕ σε σχέση με τα δικαιώματα του ανθρώπου, την αναγνώρισή τους και την προστασία τους. Ακολούθως, αναλύεται ο ΧΘΔ της ΕΕ, ο οποίος παρόλο που είχε αρχικά διακηρυκτικό χαρακτήρα, συνέβαλε στην αναβάθμιση της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Στη συνέχεια, παρουσιάζεται η Συνθήκη της Λισαβόνας και οι αλλαγές που επέφερε στον τομέα που απασχολεί την παρούσα εργασία.

Στο τρίτο κεφάλαιο αναλύεται η στάση που τήρησε το ΕΔΔΑ απέναντι στο ΔΕΚ, ώστε να διαφανεί εάν υπήρξε πρόθεση εναρμόνισης ή σύγκρουσης. Αφού παρουσιάζεται συνοπτικά η στάση του Στρασβούργου απέναντι στο Λουξεμβούργο, αναλύονται δύο υποθέσεις που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν σταθμός στην νομολογιακή εξέλιξη της ΕΣΔΑ. Στο τέλος γίνεται μία αποτίμηση της σχέσης των δύο έννομων τάξεων και αναδεικνύονται τα οφέλη της προσχώρησης.

Με το τέταρτο κεφάλαιο, εισερχόμαστε στην προσχώρηση της ΕΕ στην ΕΣΔΑ και στις λεπτομέρειες του χρονικού της. Αρχικά, παρουσιάζεται ένα συνοπτικό ιστορικό των προσπαθειών που καταβλήθηκαν για την προσχώρηση. Εν συνεχεία, αναλύεται η σχέση μεταξύ της ΕΣΔΑ και του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, μετά τη Συνθήκη της Λισαβόνας και την απόκτηση νομικής ισχύος του τελευταίου. Ξεχωριστή ανάλυση γίνεται για το Σχέδιο της Συμφωνίας Προσχώρησης.

Το πέμπτο κεφάλαιο πραγματεύεται το ζήτημα της αυτονομίας της ΕΕ, μετά την προσχώρησή της στην ΕΣΔΑ.

Σκοπός της οποίας είναι να καταδειχθεί η σπουδαιότητα του βήματος της προσχώρησης της Ε.Ε στην ΕΣΔΑ και ο σημαντικός ρόλος που αυτή διαδραμάτισε, ούτως ώστε να καταστεί αποτελεσματικότερη η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών.

1. Σύντομη Παρουσίαση της ΕΣΔΑ και του ΕΔΔΑ

Στις 4 Νοεμβρίου 1950, τα 14 κράτη-μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης¹ υπογράφουν στη Ρώμη την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) ή αλλιώς «Σύμβαση της Ρώμης». Δύο χρόνια νωρίτερα, στο συνέδριο της Ευρωπαϊκής Κίνησης στη Χάγη, είχε παρουσιαστεί για πρώτη φορά η ιδέα για τη δημιουργία ενός κοινού πλαισίου προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων,² το οποίο, εν τέλει, έλαβε σάρκα και οστά μετά από επίπονες διεργασίες, υπό τη μορφή της παραπάνω σύμβασης, η οποία τέθηκε σε ισχύ λίγα χρόνια αργότερα, στις 3 Σεπτεμβρίου 1953.³

Η ΕΣΔΑ⁴, συνεπώς, αναδύθηκε μέσα από τους κόλπους του ΣτΕ και δέσμευσε όλα τα κράτη-μέλη του, τα οποία πλέον ανέρχονται στα 47.⁵ Μεταξύ αυτών βρίσκεται και η Ελλάδα, η οποία επικύρωσε την ΕΣΔΑ δύο φορές.⁶ Ουσιαστικά, πρόκειται για μία διεθνή, πολυμερή σύμβαση, η πρώτη χρονικά και σημαντικότερη του ΣτΕ,⁷ η οποία, αποτελεί «ένα σύστημα αξιών και δικαιωμάτων του ανθρώπου»⁸: αφενός, εξαγγέλλει τα θεμελιώδη δικαιώματα και τις ελευθερίες του ατόμου και αφετέρου, καθορίζει τα όργανα και τις

¹ Πρόκειται για διακυβερνητικό οργανισμό, ο οποίος ενδιαφέρεται για οικονομικά, κοινωνικά, επιστημονικά, πολιτιστικά, νομικά και διοικητικά ζητήματα. Πρωταρχικός, ωστόσο, σκοπός του και κύριος λόγος της ύπαρξής του είναι η διασφάλιση της δημοκρατίας, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και του κράτους δικαίου, βλ. σχετικά Μισσιρά 2013, 32. Για το ΣτΕ, βλ. γενικότερα, Νάσκου – Περράκης 1993, 175-194· Περράκης 2009β, 106-109· Νάσκου – Περράκη 2011, 91-117· Μισσιρά 2013, 33-33· Περράκης 2013, 29-35.

² Την ίδια περίοδο ψηφίζοταν από τα Ηνωμένα Έθνη η Οικουμενική Διακήρυξη Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΟΔΔΑ) και παράλληλα, συνεχίζονταν οι εργασίες για την κατάρτιση των Συμφώνων για τα δικαιώματα του ανθρώπου, βλ. σχετικά, Περράκης 2013, 54.

³ Περράκης 2013, 54-55.

⁴ Για την ΕΣΔΑ βλ. αναλυτικότερα, Ροζάκης 2010β, 165-175· Περράκης, 2013, 54-88.

⁵ Η μη συμμόρφωση με το περιεχόμενο των διατάξεών της επιφέρει κυρώσεις, βλ. σχετικά, Περράκης 2001. Για τα κράτη-μέλη του ΣτΕ, βλ. Μισσιρά 2013, 33 και σημ. 7.

⁶ Αρχικά, τη δεκαετία του 1950 με το ν.2329/1953. Μεσολάβησε, όμως, το καθεστώς της δικτατορίας, το οποίο κατήγγειλε τη σύμβαση το 1969 και αποχώρησε από το ΣτΕ, προς αποφυγή κυρώσεων. Μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας, η Ελλάδα επανεντάχθηκε στο ΣτΕ και επικύρωσε εκ νέου την ΕΣΔΑ με το Ν.Δ. 53/1974. Έκτοτε, οι διατάξεις της σύμβασης συνιστούν μέρος του εσωτερικού ελληνικού δικαίου και υπερισχύουν κάθε άλλης διάταξης νόμου, δυνάμει του άρθρου 28, παρ.1 του Συντάγματος. Βλ. σχετικά, Περράκης 1997· Περράκης 2009β, 114· Μισσιρά 2013, 35 και σημ. 12. Για την επίδραση της ΕΣΔΑ στο ελληνικό δίκαιο, βλ. Κτιστάκης 2002.

⁷ Εκτός από αυτήν, άλλα κανονιστικά κείμενα του ΣτΕ είναι: ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης, η Σύμβαση για την Αποτροπή των Βασανιστηρίων, η Σύμβαση-Πλαίσιο για την Προστασία των Μειονοτήτων, η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Εκδόσεως, η Σύμβαση της Βιοηθικής, κ.α., βλ. σχετικά, Μισσιρά 2013, 34 και σημ. 8.

⁸ Περράκης 2009α, 411.

διαδικασίες, που απαιτούνται για τη διασφάλιση αυτών των δικαιωμάτων.⁹ Πρωταρχικός και βασικός σκοπός της, ως εκ τούτου, είναι η προστασία των

ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών, όπως αυτά διατυπώθηκαν, αρχικά, από την ΟΔΔΑ.¹⁰

Ορισμένα από τα δικαιώματα που προστατεύονται από τις διατάξεις της Σύμβασης είναι: το δικαίωμα στη ζωή και η κατάργηση της θανατικής ποινής (αρθ. 2), η απαγόρευση των βασανιστηρίων (αρθ. 3), η απαγόρευση της δουλείας και της καταναγκαστικής εργασίας (αρθ. 4), το δικαίωμα της ελευθερίας και ασφάλειας (αρθ. 5), δικαστικά δικαιώματα (αρθ. 6 και 7), ο σεβασμός της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, του γάμου και η ισότητα των συζύγων (αρθ. 8 και 12), η ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας (αρθ. 9), το δικαίωμα στην ελεύθερη έκφραση (αρθ. 10), το δικαίωμα του συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι (αρθ. 11) και πολλά άλλα πολιτικά και δικαστικά δικαιώματα.¹¹ Στο κείμενο της Σύμβασης, συνεπώς, καθορίζονται τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα των πολιτών των κρατών-μελών του ΣΤΕ, ανεξαρτήτου υπηκοότητας. Στη διάρκεια των χρόνων, το κείμενο εμπλουτίστηκε, τροποποιήθηκε και συμπληρώθηκε από επιπλέον Πρωτόκολλα, η αποδοχή ή απόρριψή των οποίων, ωστόσο, διαφέρει από κράτος σε κράτος.¹²

Εντούτοις, η ικανοποίηση ενός θύματος που παραβιάστηκαν τα δικαιώματά του ή η πρόληψη των παραβιάσεων δεν είναι ο αποκλειστικός στόχος της Σύμβασης. Σύμφωνα με τον καθηγητή Ροζάκη, η ΕΣΔΑ «*αποτελεί όργανο ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, με την έννοια ότι είναι ταγμένη να συμβάλει στη βαθμιαία ομογενοποίηση της προστασίας των δικαιωμάτων του*

⁹ Μαγγανός και Καρατζά 2002, 20.

¹⁰ Μαγγανός και Καρατζά 2002, 19. Η ΟΔΔΑ υιοθετήθηκε από τη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών το 1948, βλ. Μισσιρά 2013, 34.

¹¹ Μισσιρά 2013, 35 και σημ. 13.

¹² Για τα πρόσθετα Πρωτόκολλα, που είναι 14 στο σύνολο, βλ. Περράκης 2009β, 111-113· Μισσιρά 2013, 35-36 και σημ. 15· Περράκης 2013, 55-57. Ένα 15^ο Πρωτόκολλο προετοιμάζεται, ενώ δεν αποκλείεται να προκύψουν κι άλλα, βλ. Μισσιρά 2013, 36 και σημ. 15· Περράκης 2013, 58. Η Ελλάδα έχει επικυρώσει όλα τα Πρωτόκολλα εκτός από το 4^ο και το 12^ο, βλ. Μισσιρά 2013, 36 και σημ. 17.

ανθρώπου σε ολόκληρη την ευρωπαϊκή ήπειρο. Κι ότι αυτή η ομογενοποίηση είναι με τη σειρά της τμήμα της συνολικότερης λογικής για την καθιέρωση στην ευρωπαϊκή ήπειρο όχι μόνο της δημοκρατίας και του κράτους δικαίου, ως απαραίτητης προϋπόθεσης ενσωμάτωσης των κρατών της σε ένα ενιαίο πολιτικό σχήμα, αλλά και της ανάδειξης του είδους δημοκρατίας που θα πρέπει να επικρατήσει διασυνοριακά στην περιοχή μας».¹³

Για τους σκοπούς της ΕΣΔΑ(1950), θεσπίστηκε ένας διεθνής δικαστικός μηχανισμός για την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου και τον έλεγχο της εφαρμογής της Σύμβασης, με τη σύσταση ενός ανεξάρτητου δικαστηρίου.¹⁴ Πρόκειται για το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) με έδρα το Στρασβούργο, το οποίο εξασφαλίζει δίκαιες δίκες, σύμφωνα με το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ και εκδίδει νομικά δεσμευτικές αποφάσεις, χωρίς να απαιτείται η έγκρισή τους από εθνικούς οργανισμούς.¹⁵ Βασική καινοτομία του είναι το γεγονός ότι παρέχει δυνατότητα στον ίδιο τον πολίτη, που θεωρεί ότι έχουν παραβιαστεί τα δικαιώματά του, να προσφεύγει (ατομική προσφυγή¹⁶, αρθ. 34, εδ. α' ΕΣΔΑ) μετά την εξάντληση των εσωτερικών ένδικων μέσων και σε διάστημα που δεν ξεπερνά τους έξι μήνες, σε αντίθεση με άλλες διεθνείς συμβάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων, στις οποίες παραδοσιακά μόνο τα κράτη έχουν ανάλογη δυνατότητα (διακρατική προσφυγή)¹⁷. Το γεγονός αυτό, χαρακτηρίστηκε από τον Καθηγητή Σ. Περράκη ως «ένα αυθεντικά επαναστατικό μέτρο στη μεταπολεμική διεθνή κοινωνία, πρόκληση επαναδιαπραγμάτευσης της θέσης του ατόμου ως υποκειμένου του Διεθνούς Δικαίου».¹⁸

¹³ Ροζάκης 2009, 15-16.

¹⁴ Ταυτόχρονα, δημιουργήθηκε η Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΕΔΑ) και η Επιτροπή/ Συμβούλιο των Υπουργών. Ωστόσο, το 1998, το 11^ο Πρωτόκολλο κατήργησε την ΕΕΔΑ, βλ. Κτιστάκης 2009, 25-26· Μισσιρά 2013, 37-39. Για το 11^ο Πρωτόκολλο και το περιεχόμενό του, βλ. γενικότερα, Βογιατζής 1996, 393-415. Για τον τρόπο λειτουργίας του ΕΕΔΑ πριν την ισχύ του Πρωτοκόλλου, βλ. Περράκης 1984, 201-212· Ταγαράς 1992, 23-54. Σήμερα, η κατάσταση έχει ως εξής: Το ΕΕΔΑ έχει καταργηθεί – ενσωματωθεί στο ΕΔΔΑ. Τα δύο συναποτελούν ένα ενιαίο όργανο, το νέο ΕΔΔΑ, ενώ η Επιτροπή των Υπουργών διαδραματίζει το ρόλο του ελεγκτή, όσον αφορά στην τήρηση και συμμόρφωση των κρατών με τις αποφάσεις του ΕΔΔΑ, βλ. Μισσιρά 2013, 40-41.

¹⁵ Μισσιρά 2013, 37.

¹⁶ Για τον όρο «ατομική προσφυγή» και τη σημασία αυτής της δυνατότητας, βλ. Ροζάκης 2001α, 11-12· Φραγκάκης 2001, 551· Κτιστάκης 2009, 32· Μισσιρά 2013, 38 και σημ. 23. Όμως, για να προχωρήσει ο πολίτης σε προσφυγή, απαιτείται το συμβαλλόμενο κράτος να έχει αναγνωρίσει με ειδική δήλωση το δικαίωμα ατομικής προσφυγής, Μισσιρά 2013, 38.

¹⁷ Η διακρατική προσφυγή δεν είναι ιδιαίτερα προσφιλής στην ΕΣΔΑ. Το ΕΔΔΑ έχει εκδόσει μόλις τρεις αποφάσεις επί διακρατικών προσφυγών, ενώ άλλες 17 απασχόλησαν το ΕΕΔΑ, χωρίς να φτάσουν ποτέ στο Δικαστήριο, βλ. σχετικά Κτιστάκης 2009, 31-32.

¹⁸ Περράκης 2009β, 145.

Το αυξημένο κύρος του Δικαστηρίου, έγκειται στο γεγονός ότι απαρτίζεται από προσωπικό προερχόμενο από διαφορετικά κράτη και εκλεγμένο από τα κράτη-μέλη του ΣΤΕ κι όχι από τις εθνικές κυβερνήσεις, ως εκ τούτου, εξαλείφεται κάθε υποψία περί εξυπηρέτησης εθνικών πολιτικών σκοπιμοτήτων και τονίζεται η αμεροληψία του.¹⁹ Επιπλέον, ακολουθεί δύο ερμηνευτικές αρχές: την αρχή της δυναμικής εξελικτικής ερμηνείας των διατάξεων της Σύμβασης και των Πρωτοκόλλων της και την αρχή της αυτόνομης ερμηνείας τους. Αφενός, η ΕΣΔΑ ερμηνεύεται ανάλογα με τις σύγχρονες συνθήκες, ώστε να είναι πάντοτε πρακτική και αποτελεσματική²⁰ και σε αυτό συμβάλει η λιτή διατύπωση των διατάξεών της, η οποία αφήνει περιθώρια ερμηνευτικών παρεμβάσεων, προκειμένου να προσαρμόζονται στις πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις.²¹ Αφετέρου, όλοι οι όροι ερμηνεύονται αυτοτελώς και όχι σύμφωνα με το νόημα που τους αποδίδεται στο πλαίσιο των εθνικών έννομων τάξεων.²²

Παρόλο, όμως, που κάθε δικαστική απόφαση του ΕΔΔΑ αφορά μόνο τα εμπλεκόμενα μέρη, δηλαδή το άτομο που προσφεύγει και το κράτος που παραβίασε δικαιώματα, δημιουργείται ένα νομολογιακό προηγούμενο, το οποίο δεσμεύει τόσο το Δικαστήριο που οφείλει να ακολουθεί τα διδάγματα κάθε απόφασης για μελλοντικές υποθέσεις, όσο και όλα τα κράτη-μέλη της Σύμβασης, τα οποία πρέπει να προσαρμόσουν τη νομολογία και τις πρακτικές τους σε αυτά τα διδάγματα, αλλιώς σύντομα θα βρεθούν στο εδώλιο για ανάλογες παραβιάσεις.²³

Όπως γίνεται αντιληπτό, η ΕΣΔΑ εγκαθίδρυσε μία αυτοτελή έννομη τάξη με συνταγματική υφή²⁴ και κάθε κράτος υποχρεούται να συμμορφώνεται προς τις αποφάσεις της, ακόμη κι αν οι κανόνες της δεν εναρμονίζονται με το Σύνταγμά του. Και σε αυτό το σημείο έγκειται η σπουδαιότητά της. Οι διατάξεις της διαπνέουν ολόκληρη την ευρωπαϊκή νομολογία, εφαρμόζονται από εθνικά δικαστήρια και σε περίπτωση που αντιτίθενται στις εθνικές

¹⁹ Για τη σύνθεση του ΕΔΔΑ, βλ. Μαγγανάς και Καρατζά 2002, 19-27· Γρηγορίου 2004, 53-58· Κτιστάκης 2009, 31· Περράκης 2009β, 136-192.

²⁰ Βλ. σχετικά, Letsas 2007, 33.

²¹ Μισσιρά 2013, 43-44 και σημ. 40.

²² Μισσιρά 2013, 44 και σημ. 41.

²³ Ροζάκης 2009, 16· Ροζάκης 2010α, 10.

²⁴ Βλ. σχετικά, Πινακίδης 2007, 80.

συνταγματικές διατάξεις, υπερέχουν αυτών.²⁵ Αν ένα κράτος παραβιάσει αυτές τις διατάξεις, τότε του αναγνωρίζεται διεθνής ευθύνη και υποχρεούται να επανορθώσει με χρηματική αποζημίωση²⁶, αλλά και να προβεί στην αλλαγή ή τη συμπλήρωση της νομοθεσίας του προκειμένου να αποφευχθούν παρόμοιες παραβιάσεις στο μέλλον.²⁷ Ως εκ τούτου, η ΕΣΔΑ προσομοιάζει σε μία υπερεθνική έννομη τάξη, ενώ παράλληλα, αποτελεί «*το πιο ανεπτυγμένο και αποτελεσματικό περιφερειακό σύστημα Δικαιωμάτων του ανθρώπου στον κόσμο*».²⁸ Μέχρι σήμερα, είναι η μόνη διεθνής σύμβαση για τα ανθρώπινα δικαιώματα, που παρέχει τόσο υψηλό βαθμό προστασίας του ατόμου.

Ωστόσο, ο μηχανισμός της ΕΣΔΑ παρουσιάζει και μία σημαντική αδυναμία: δεν μπορεί να λειτουργήσει, παρά μόνο στις σχέσεις ατόμου και κράτους συμβεβλημένου στη Σύμβαση. Δεν έχει δικαιοδοσία σε πράξεις ή παραλείψεις που προκύπτουν στο διεθνές ή στο υπερεθνικό επίπεδο, ιδιαίτερα μέσα από τη δραστηριότητα διεθνών ή ευρωπαϊκών οργανισμών. Αυτή η αδυναμία γίνεται όλο και πιο αισθητή από τη στιγμή που σημαντικό τμήμα κρατικών αρμοδιοτήτων έχει παραχωρηθεί σε διεθνείς και ευρωπαϊκούς οργανισμούς, στερώντας τον άμεσο έλεγχο από το κράτος. Οι παραχωρήσεις αυτές μπορεί να συνεπάγονται ενέργειες ή παραλείψεις των Οργανισμών, που ουσιαστικά παραβιάζουν τα ανθρώπινα δικαιώματα, χωρίς η Σύμβαση να έχει καμία δύναμη να τα προστατεύσει, καθώς ο χαρακτήρας της δεν της επιτρέπει να επεκταθεί σε αδικοπραξίες τρίτων νομικών προσώπων. Το μόνο που της απομένει είναι η δυνατότητα να ελέγξει το κράτος που μετέχει στον Οργανισμό, σε περίπτωση που εμπλέκεται άμεσα στην αδικοπραξία ή ακόμη και να το καταδικάσει επειδή παραχώρησε αρμοδιότητες σε Οργανισμό που δεν παρείχε εγγυήσεις προστασίας των δικαιωμάτων. Ωστόσο, τέτοιες διαδικασίες ενέχουν δυσκολίες στην αποδεικτική διαδικασία για την απόδοση ευθυνών στο κράτος.²⁹

²⁵ Μισσιρά 2013, 45.

²⁶ Βλ. σχετικά, Χρυσόγονος 2001, 1110-1120. Βέβαια, η ίδια η ΕΣΔΑ έχει διακηρύξει ότι «*στο συμβαλλόμενο κράτος ανήκει η υποχρέωση να επιλέξει τα μέσα της εσωτερικής έννομης τάξης που είναι πρόσφορα για τη συμμόρφωσή του στις διατάξεις της Σύμβασης και την εξαφάνιση της νομικής κατάστασης που προκάλεσε την παραβίαση*», βλ. Στάγκος 2004, 348-353. Ως εκ τούτου, η εκτέλεση των αποφάσεων του ΕΔΔΑ από τα κράτη-μέλη εξαρτάται από την καλή τους θέληση, καθώς δεν υπάρχει μηχανισμός εξαναγκασμού τους, βλ. Μισσαρά 2013, 45 και σημ. 48 με σχετική βιβλιογραφία.

²⁷ Κτιστάκης 2009, 35.

²⁸ Harpaz 2009, 106.

²⁹ Ροζάκης 2010α, 11.

Στο αδιέξοδο αυτό ήρθε να δώσει τέλος η Συνθήκη της Λισαβόνας, με την οποία η Ένωση απέκτησε το δικό της δεσμευτικό χάρτη προστασίας, ο οποίος κάλυψε τις δραστηριότητες των θεσμών της Ένωσης, πολιτικών, υπερεθνικών και δικαστικών, αλλά και τις πράξεις και παραλείψεις των κρατών-μελών της, όταν αυτά δρουν στο πλαίσιο του δικαίου της Ένωσης. Επιπλέον, η ΕΕ δεσμεύεται να προσχωρήσει στην ΕΣΔΑ και κατά συνέπεια, να είναι υπόλογη ενώπιον του Δικαστηρίου για τυχόν παραβιάσεις των θεσμικών οργάνων της.³⁰

2. Τα Θεμελιώδη Δικαιώματα στο Πλαίσιο της ΕΕ

2.1. Ιστορική Αναδρομή

Ο τομέας των δικαιωμάτων του ανθρώπου δεν απασχόλησε από την αρχή την ΕΚ.³¹ Η μέριμνα για την προστασία τους επαφιόταν αφενός, στο εσωτερικό δίκαιο και το Σύνταγμα κάθε κράτους-μέλους, με τα εθνικά δικαστήρια να φροντίζουν για την τήρησή τους³² και αφετέρου σε μηχανισμούς προστασίας που λειτουργούσαν στο πλαίσιο διεθνών οργανισμών, με τους οποίους ήταν συμβεβλημένα τα κράτη-μέλη της Κοινότητας, όπως για παράδειγμα η ΕΣΔΑ.³³ Το κενό αυτό, όμως, διαφάνηκε από τα πρώτα κιόλας μεταπολεμικά χρόνια, όταν το ΔΕΚ, το οποίο εδρεύει στο Λουξεμβούργο, δέχτηκε καταγγελίες περί παραβίασης εθνικών συνταγματικών διατάξεων από πράξεις της Κοινότητας και ξεκαθάρισε ότι είναι αναρμόδιο πάνω σε ζητήματα που αφορούν στη συμβατότητα ή μη των κοινοτικών αποφάσεων με το εσωτερικό δίκαιο ή το Σύνταγμα κράτους-μέλους.³⁴

Θα περάσουν αρκετά χρόνια, μέχρι το Δικαστήριο να εξετάσει ζητήματα που σχετίζονται με τον σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Έτσι, το 1969 με την Απόφαση *Stauder*³⁵, το ΔΕΚ αναφέρεται για πρώτη φορά στα

³⁰ Ροζάκης 2010α, 11.

³¹ Με τη μεταρρυθμιστική Συνθήκη της Λισαβόνας και την αναθεώρηση του άρθ. 1, παρ. 3, Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΣΕΕ) έχει καταργηθεί η δομή των πυλώνων και η Κοινότητα έχει απορροφηθεί από την ΕΕ, βλ. σχετικά Μισσιρά 2013, 24 και σημ. 4.

³² Βλ. σχετικά Στάγκος 2004· Μισσιρά 2013, 48.

³³ Επίσης, υπήρχαν τα δύο Σύμφωνα για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου του ΟΗΕ και ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης, βλ. σχετικά Σαχπεκίδου 1996, 585.

³⁴ Κακούρης 1987, 9· Μισσιρά 2013, 49.

³⁵ ΔΕΚ Απόφαση της 12.11.1969, Erich Stauder κ. πόλης του Um-Sozialamt, C-29/69.

ανθρώπινα δικαιώματα, διακηρύσσοντας ότι «τα θεμελιώδη δικαιώματα του ατόμου συμπεριλαμβάνονται στις γενικές αρχές του Κοινοτικού Δικαίου, των οποίων την τήρηση διασφαλίζει το Δικαστήριο».³⁶ Ακολουθεί η Απόφαση *Nola*³⁷, όπου τονίζεται ότι η προάσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων «καθοδηγείται» τόσο από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών-μελών, όσο και από τις Διεθνείς Συμβάσεις για τα δικαιώματα του ανθρώπου, στις οποίες προσχώρησαν τα κράτη-μέλη της ΕΚ.³⁸ Έκτοτε, ο κοινοτικός δικαστής διαμόρφωσε έναν άτυπο κατάλογο δικαιωμάτων.³⁹

Την επόμενη χρονιά, το ΔΕΚ αναφέρεται για πρώτη φορά ρητά στην ΕΣΔΑ με την απόφαση *Rutili*⁴⁰, χωρίς, ωστόσο, να αποσαφηνίζεται ο ρόλος της στο Κοινοτικό Δίκαιο⁴¹. Το 1989, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ενέκρινε τη «Διακήρυξη για τα Θεμελιώδη Δικαιώματα και Ελευθερίες,⁴² έναν κατάλογο δικαιωμάτων, με σκοπό τη δέσμευση των κοινοτικών οργάνων κατά την άσκηση των καθηκόντων τους, αν και οι πρωτοβουλίες αυτές παρά την πολιτική τους σημασία δεν συνιστούν τη χάραξη συγκροτημένης κοινοτικής πολιτικής για τα ΔΤΑ, αποτέλεσε σημαντικό βήμα προς αυτή την κατεύθυνση.»⁴³

Ακολουθεί, η Συνθήκη του Μάαστριχτ το 1993, με την οποία τα δικαιώματα του ανθρώπου περιλαμβάνονται πλέον στο σώμα των Συνθηκών με ρητή μνεία σε σειρά διατάξεων. Στο άρθρο ΣΤ, παρ. 2 της ΣΕΕ αναφέρεται χαρακτηριστικά: «Η Ένωση σέβεται τα θεμελιώδη δικαιώματα, όπως κατοχυρώνονται με την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών που υπογράφηκε στη Ρώμη στις 4 Νοεμβρίου 1950 και όπως προκύπτουν από τις συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών, ως γενικές αρχές του

³⁶ Ωστόσο, στην κοινοτική δικαιοταξία δεν υπήρχε κατάλογος των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Το κενό αυτό καλύφθηκε από το αρθ. 288, παρ. 2 Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Κοινότητα (ΣΕΚ), βλ. Περράκης 2000, 22· Στάγκος 2004, 281· Μισσιρά 2013, 20, σημ. 15.

³⁷ ΔΕΚ Απόφαση της 14.05.1974, J. Nold Kohlen- und Baustoffgrobhandlung κ. Επιτροπής των ΕΚ, C-4/73.

³⁸ Μισσιρά 2013, 50-52.

³⁹ Για παράδειγμα: η θρησκευτική ελευθερία, το ιατρικό απόρρητο, το δικαίωμα της ιδιοκτησίας και της επαγγελματικής ελευθερίας, η προστασία της ιδιωτικής ζωής, η ελευθερία έκφρασης της γνώμης και δημοσίευσης, το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη από αμερόληπτο δικαστήριο, κ.α., βλ. Μισσιρά 2013, 52 και σημ. 23.

⁴⁰ ΔΕΚ Απόφαση της 28.10.1975, Ronald Rutili, C-260/89.

⁴¹ Turner 1999, 457· Στάγκος 2004, 51-53.

⁴² ΕΕ C 120, 16.05.89, σελ.52. Για τη δράση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου στον τομέα των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, βλ. Rack and Laussegger 1999, 801-831· Bradley 1999, 839-858.

⁴³ Μισσιρά 2013, 53 και σημ. 31.

κοινοτικού δικαίου». Έτσι, η ΕΕ αναγνωρίζει πλέον την ευθύνη της να προστατεύει τα θεμελιώδη δικαιώματα του ανθρώπου και τις ελευθερίες, όπως αυτά ορίστηκαν από την ΕΣΔΑ και προέκυψαν από τις συνταγματικές νομοθεσίες των κρατών-μελών της.⁴⁴ Τέλος, με τη Συνθήκη του Άμστερνταμ (1999), η ΕΕ αποκτά και τυπικά δημοκρατική ταυτότητα, καθώς σύμφωνα με το άρθρο 6: «*Η Ένωση βασίζεται στις αρχές της ελευθερίας, της δημοκρατίας, του σεβασμού των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών και του κράτους δικαίου, αρχές οι οποίες είναι κοινές στα κράτη-μέλη*».⁴⁵

Ωστόσο, ακόμη και μετά από εκείνες τις εξελίξεις και με την προοδευτική πορεία της ΕΚ προς την πολιτική ένωση, ήταν επιβεβλημένη η κατάρτιση ενός καταλόγου ανθρωπίνων δικαιωμάτων στο πλαίσιο της ενωσιακής έννομης τάξης, κυρίως προς αποφυγή των νομολογιακών συγκρούσεων των δύο Δικαστηρίων. Ένας τέτοιος κατάλογος απουσίαζε από τις ιδρυτικές συνθήκες της ΕΕ, συντάχθηκε όμως λίγα χρόνια αργότερα, από μια συνέλευση⁴⁶, η οποία εκπροσωπούσε τα εθνικά κοινοβούλια, τις εθνικές κυβερνήσεις και την Επιτροπή. Το τελικό της κείμενο παρουσιάστηκε στη σύνοδο Κορυφής της Νίκαιας στις 7 Δεκεμβρίου 2000.⁴⁷ Πρόκειται για τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων (ΧΘΔ) της ΕΕ.

2.2. Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ

Η υιοθέτηση του ΧΘΔ⁴⁸ υπήρξε σταθμός στην ιστορία της ΕΕ. Θεσπίστηκε τον Δεκέμβριο του 2000, στο πλαίσιο της Συνθήκης της Νίκαιας (2001) και αρχικά είχε διακηρυκτικό χαρακτήρα. Με τη Συνθήκη της

⁴⁴ Βλ. σχετικά, Λυμούρης 2003, 13-14.

⁴⁵ Μισσιρά 2013, 55 και σημ. 34. Βλ. και Παπαδημητρίου 2001, 12-13 και σημ. 1-3· Περράκης 2009α, 407.

⁴⁶ Βλ. σχετικά Παπαδημητρίου 2001, 15-17 και σχετική βιβλιογραφία.

⁴⁷ Παπαγιάννης 2007, 58.

⁴⁸ Για τον ΧΘΔ, βλ. επίσης, Περράκης 2000, 19-31· Παπαδημητρίου 2001· Στεφάνου και Λυμούρης 2003· Παπαδημητρίου 2003, 9-50· Ιωακειμίδης 2010², 96-99.

Λισαβόνας (2007), ωστόσο, απέκτησε δεσμευτική ισχύ (βλ. παρακάτω κεφ. 3.3).⁴⁹

Αποτελεί ένα αυτοτελές και πλήρες κείμενο, το πρώτο της ΕΕ, το οποίο κωδικοποιεί το σύνολο των αστικών, πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων των πολιτών της ΕΕ. Πρωτοτυπία του είναι ότι διαρθρώνεται σε έξι κατηγορίες που τιτλοφορούνται: Αξιοπρέπεια (αρθ. 1-5), Ελευθερία (αρθ. 6-19), Ισότητα (αρθ. 20-26), Αλληλεγγύη (αρθ. 27-28), Δημοκρατία (αρθ. 39-46) και Δικαιοσύνη (αρθ. 47-50), ενώ συμπεριλαμβάνει 54 άρθρα.⁵⁰ Κατά τη σύνταξή του, δόθηκε ιδιαίτερη προσοχή στην εναρμόνισή του με τα Συντάγματα των κρατών-μελών της ΕΕ και τούτο διότι τα τελευταία θα έπρεπε να εγκρίνουν το Χάρτη, διότι ναι μεν μετά τη κύρωση του αποτελεί εσωτερικό δίκαιο του κάθε κράτους μέλους αλλά όμως πρέπει να εναρμονισμένο και να μην αντιβαίνει στο επιμέρους εθνικό σύνταγμα κάθε κράτους -μέλους. Σημαντικότερη πηγή έμπνευσής του υπήρξε η ΕΣΔΑ, αφού μάλιστα, ο ίδιος ο Χάρτης παραπέμπει στη Σύμβαση ρητά, με το άρθρο 52, παρ. 3, για τη διευκρίνιση της έννοιας, του περιεχομένου και των περιορισμών για την άσκηση πολλών δικαιωμάτων που προστατεύει.⁵¹ Εκτός από αυτή, πηγή έμπνευσης υπήρξε, επίσης, η νομολογία του ΔΕΚ, οι Κοινωνικοί Χάρτες όπως ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός χάρτης του Τορίνο (1961) και ο Κοινοτικός χάρτης θεμελιωδών δικαιωμάτων των εργαζομένων (1989 και ορισμένες Διεθνείς Συμβάσεις.⁵²

Ο Χάρτης προστατεύει, κατά πρώτο λόγο, τα δικαιώματα των οργάνων και των οργανισμών της ΕΕ, των πολιτών της, αλλά και όλων όσων ζουν νόμιμα σε κράτος-μέλος της. Σε ορισμένες περιπτώσεις, όμως, αναγνωρίζει δικαιώματα μόνο υπέρ των Ευρωπαίων πολιτών, όπως είναι τα πολιτικά δικαιώματα. Σημαντικό είναι, επίσης, το γεγονός ότι ο Χάρτης προστατεύει και τα εθνικά όργανα δηλαδή τα επιμέρους δικαστήρια, όταν αυτά καλούνται να εφαρμόσουν, στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων τους, κανόνες του κοινοτικού δικαίου.⁵³

⁴⁹ Βλ. σχετικά Μισσιρά 2013, 55 (σημ. 37), 110.

⁵⁰ Περράκης 2009, 147· Μισσιρά 2013, 55 και σημ. 36.

⁵¹ Παπαδημητρίου 2001, 20.

⁵² Παπαδημητρίου 2001, 20-21.

⁵³ Παπαδημητρίου 2001, 25-26.

Ο χάρτης υιοθετήθηκε σε μία εποχή, κατά την οποία άρχισε να συζητείται έντονα το θεσμικό και πολιτικό μέλλον της ΕΕ, συμβάλλοντας καθοριστικά στη διαμόρφωση της νέας αρχιτεκτονικής της. Έτσι, πολλοί μελετητές, μεταξύ των οποίων και ο Παπαδημητρίου, είδαν τον Χάρτη ως «όχημα για τη συνταγματική οργάνωση της Ένωσης», καθώς «η ένταξή του στο σώμα των Καταστατικών Συνθηκών και η διά μέσου αυτής δεσμευτική ισχύς του θα συνιστούσε ιστορική υπέρβαση, με την εγχάραξη σ' αυτές του πρώτου ολοκληρωμένου συνταγματικού θύλακα της ΕΕ». Με άλλα λόγια, θα λειτουργούσε «ως προπομπός για τη θέσπιση ενός Συντάγματος στην ομοσπονδιακή προοπτική της».⁵⁴

Από το 2005, η προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου ενισχύθηκε ακόμη περισσότερο, καθώς η Επιτροπή ελέγχει τη συμβατότητα των κοινοτικών πρωτοβουλιών με τον Χάρτη.⁵⁵ Πλέον, η έννοια των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, μαζί με την έννοια της δημοκρατίας, συνδέονται άρρηκτα με την πολιτική ενοποίηση.⁵⁶

Ένεκα της ύπαρξης της επιτροπής επιτυγχάνεται όχι μόνο η αποτελεσματικότερη προστασία ανθρωπίνων δικαιωμάτων αλλά προασπίζεται ουσιαστικά και αυτή κάθε αυτής η έννοια της δημοκρατίας κάνοντας έτσι ,ένα σημαντικό βήμα προς την επίτευξη της πολιτικής ενοποίησης στην οποία βασικά αποσκοπούσε η δημιουργία της ΕΕ.

2.3. Η Συνθήκη της Λισαβόνας για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα

Η Συνθήκη της Λισαβόνας⁵⁷ ή αλλιώς Μεταρρυθμιστική Συνθήκη υπογράφηκε στις 13 Δεκεμβρίου 2007 και τέθηκε σε ισχύ στις 3 Δεκεμβρίου 2009. Με την παρούσα Συνθήκη αναδεικνύονται οι θεμελιώδεις ευρωπαϊκές αξίες, όπως αυτές προσδιορίστηκαν από τις προϋπάρχουσες Συνθήκες⁵⁸ και

⁵⁴ Παπαδημητρίου 2001, 30-31.

⁵⁵ Ανακοίνωση της Επιτροπής, *Η τήρηση του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων στο πλαίσιο των νομοθετικών προτάσεων της Επιτροπής – Μεθοδολογία συστηματικού και αυστηρού ελέγχου*, Βρυξέλλες, 27.4.2005, COM (2005) 172 τελικό.

⁵⁶ Greer and Williams 2009, 471.

⁵⁷ Για τη Συνθήκη της Λισαβόνας, βλ. ενδεικτικά, Ιωακειμίδης 2010².

⁵⁸ Με τη Συνθήκη της Λισαβόνας τροποποιήθηκε, επίσης, το κοινοτικό και ενωσιακό δίκαιο και η ΣΕΚ μετονομάστηκε σε «Συνθήκη για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης» (ΣΛΕΕ).

το ευρωπαϊκό οικοδόμημα στηρίζεται, πλέον, στο τρίπτυχο Δημοκρατία, Ανθρώπινα Δικαιώματα και Κράτος Δικαίου.⁵⁹

Παρόλα αυτά, τα θεμελιώδη δικαιώματα δεν ενσωματώθηκαν στους στόχους της ΕΕ, καθώς δεν προστέθηκε καμία ρήτρα γενικής κανονιστικής αρμοδιότητας στο πεδίο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Στη ΣΛΕΕ μόνο, προστέθηκαν νέα άρθρα που αφορούσαν στο σεβασμό συγκεκριμένων αστικών, πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, δεσμευτικών νομικώς, για τα ενωσιακά όργανα και για τα κράτη-μέλη της ΕΕ.⁶⁰ Ακόμη κι έτσι, όμως, στο επίκεντρο της Συνθήκης της Λισαβόνας βρίσκεται ο ευρωπαίος πολίτης και τα δικαιώματά του.⁶¹ Επιπλέον, επέβαλε την άσκηση υπερεθνικού δικαστικού ελέγχου επί των θεσμικών οργάνων και των κρατών-μελών, όταν αυτά κινούνται «στο πλαίσιο» ή «κατ' εφαρμογή» του ενωσιακού δικαίου.⁶²

Ταυτόχρονα, αυξάνονται οι αρμοδιότητες του νέου, πλέον, Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ)⁶³, καθώς εκτείνονται στο σύνολο των αρμοδιοτήτων της Ένωσης και συμπεριλαμβάνουν ολόκληρο τον «Χώρο Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης».⁶⁴ Επιπροσθέτως, διευρύνεται η έννοια του «εννόμου συμφέροντος» των ιδιωτών για την άσκηση προσφυγής ακύρωσης (Άρθ. 263 ΣΛΕΕ), που σημαίνει ότι οι ιδιώτες, είτε πρόκειται για φυσικά είτε για νομικά πρόσωπα, δύνανται να προσφεύγουν κατά κανονιστικών πράξεων, που τους αφορούν άμεσα, εφόσον δεν συνεπάγονται εκτελεστικά μέτρα.⁶⁵

Σημαντική για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στο εσωτερικό της Ένωσης υπήρξε και η αναθεώρηση, που προέκυψε από τη Συνθήκη της Λισαβόνας, των άρθρων 6 και 7 της ΣΕΕ⁶⁶. Με το άρθρο 6 παρ. 1 ΣΕΕ, ο ΧΘΔ απέκτησε νομική δεσμευτικότητα, παρόλο που δεν

⁵⁹ Μισσιρά 2013, 60-61.

⁶⁰ Μισσιρά 2013, 61.

⁶¹ Χίου-Μανιατοπούλου 2008, 18.

⁶² Βλ. σχετικά Χριστιάνου 2009, 821· Μισσιρά 2013, 62.

⁶³ Το ΔΕΕ περικλείει το πρώην ΔΕΚ, το Γενικό Δικαστήριο (πρώην ΠΕΚ) και τα ειδικευμένα δικαστήρια, βλ. σχετικά, Μισσιρά 2013, 62.

⁶⁴ Βλ. σχετικά Περράκης 2006, 383-442· Περράκης 2007. Οι αρμοδιότητες δεν επεκτάθηκαν στο πεδίο της δικαστικής και αστυνομικής συνεργασίας στον ποινικό τομέα, ούτε στο πεδίο της Κοινής Εξωτερικής Πολιτικής και Πολιτικής Ασφάλειας, βλ. Μισσιρά 2013, 62 και σημ. 73-74.

⁶⁵ Μισσιρά 2013, 62-63.

⁶⁶ Η Ένωση έχει δυνατότητα να αναστείλει ορισμένα δικαιώματα κράτους-μέλους εφόσον διαπιστωθεί σοβαρή και διαρκής από μέρους του παραβίαση των αρχών και αξιών της. Βλ. Μισσιρά 2013, 63 και σημ. 76.

ενσωματώθηκε ως κείμενο στη Συνθήκη⁶⁷, επιτελώντας πλέον τριπλή λειτουργία: «Κατά πρώτον, καθότι τόσο το παράγωγο ενωσιακό δίκαιο όσο και το εθνικό δίκαιο που εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του δικαίου της ΕΕ, πρέπει να ερμηνεύονται υπό το φως των διατάξεών του, αποτελεί βοήθημα για την ερμηνεία του δικαίου εν γένει. Δεύτερον, οι διατάξεις του μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως βάση για τον δικαστικό έλεγχο των νομοθετικών πράξεων τόσο των οργάνων της Ένωσης όσο και των εθνικών αρχών, όταν αυτές βρίσκονται εντός του πεδίου εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου. Τρίτον, εξακολουθεί να συνιστά πηγή έμπνευσης για την άντληση των γενικών αρχών του δικαίου της ΕΕ.»⁶⁸

Ως εκ τούτου, ο Χάρτης κατέστη υποχρεωτικός για όλους όσους εφαρμόζουν το ευρωπαϊκό δίκαιο, δηλαδή για τους ευρωπαϊκούς θεσμούς, τα όργανα, της ΕΕ και τα κράτη-μέλη. Τα ανθρώπινα δικαιώματα, που περιλαμβάνονται στις διατάξεις του, εντάσσονται στο πλαίσιο της ενωσιακής δικαιοταξίας, οδηγώντας έστω και θεωρητικά στην αναβάθμιση της προστασίας τους. Θα πρέπει, ωστόσο, να αναφερθεί ότι δεν αναγνωρίστηκαν όλα τα δικαιώματα από όλα τα κράτη-μέλη.⁶⁹

Με το άρθρο 6 παρ. 2 ΣΕΕ, από την άλλη, προβλέπεται ρητά η προσχώρηση της ΕΕ στην ΕΣΔΑ σε συνδυασμό με την απόδοση στην Ένωση νομικής προσωπικότητας⁷⁰ και με την ομόφωνη γνώμη του Συμβουλίου. Σύμφωνα, όμως με το ίδιο άρθρο, αλλά και με το ειδικό Πρωτόκολλο 8 της ΣΕΕ, η προσχώρηση δεν σημαίνει κατ' ανάγκη γενική αρμοδιότητα της ΕΕ στον τομέα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων διότι και τα κράτη έχουν αρμοδιότητα στα δικαιώματα του ανθρώπου καθώς και των άλλων διεθνών συνθηκών που έχουν κυρώσει.

⁶⁷ Το κείμενο έπρεπε είτε να λάβει τη θέση πρωτοκόλλου είτε να αποκτήσει νομική δεσμευτικότητα κατά παραπομπή μιας διάταξης της Συνθήκης. Ως εκ τούτου προκρίθηκε η δεύτερη λύση. Εντούτοις, η αναγωγή του, που περιλαμβάνεται σε κοινή δήλωση που υιοθετήθηκε από τα θεσμικά όργανα στις 12.12.2007, σε νομικά δεσμευτικό κείμενο ίδιας ισχύος με τις Συνθήκες, αναγνωρίζει τα δικαιώματα, τις ελευθερίες και τις αρχές που περιέχονται σε αυτό, μετά την τροποποίησή του στις 12.12.2007 για τις ανάγκες της Συνθήκης, βλ. σχετικά Μισσιρά 2013, 63 και σημ. 78. Βλ. επίσης, Ιωακειμίδης 2010², 96.

⁶⁸ Σκουρής 2011· Μισσιρά 2013, 63 και σημ. 79.

⁶⁹ Η Πολωνία, για παράδειγμα, με δήλωσή της (αριθ. 62) αρνήθηκε την εφαρμογή του Χάρτη σε ζητήματα δημόσιας ηθικής, οικογενειακού δικαίου και σεβασμού της σωματικής και ηθικής ακεραιότητας, ζητήματα που συνδέονται με την Καθολική Εκκλησία και συγκεκριμένα με το ζήτημα των αμβλώσεων, βλ. σχετικά Φραγκάκης 2008, 13.

⁷⁰ Στεφάνου και Καταπόδης 2008, 36· Μισσιρά 2013, 64 και σημ. 81.

Σύμφωνα με το εν λόγω άρθρο και το προσαρτώμενο στη ΣΕΕ ειδικό πρωτόκολλο υπ' αριθμό 8 ,η προσχώρηση δεν συνεπάγεται επέκταση των αρμοδιοτήτων της ΕΕ ούτε δημιουργεί γενική αρμοδιότητα της Ένωσης στον τομέα των ΔΤΑ, αναφέρει ότι η Συμφωνία Προσχώρησης «πρέπει να εξασφαλίζει ότι η προσχώρηση της Ένωσης δεν επηρεάζει τις αρμοδιότητες της Ένωσης και τις αρμοδιότητες των θεσμικών οργάνων της».⁷¹

3. Νομολογιακή Εναρμόνιση ή Σύγκρουση των Δύο Δικαστηρίων;

3.1. Η Στάση της ΕΣΔΑ έναντι στην Κοινοτική Έννομη Τάξη

Όπως καταδείχθηκε στα προηγούμενα κεφάλαια, τα δύο ευρωπαϊκά δικαστήρια –ΕΔΔΑ και ΔΕΚ (μετέπειτα ΔΕΕ)– αρχικά χειρίζονταν διαφορετικές υποθέσεις –με το πρώτο να επικεντρώνεται στο πεδίο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων–, εξυπηρετώντας δύο απολύτως διακριτές έννομες τάξεις. Καθώς, όμως, η Κοινότητα πορευόταν προς την ολοκλήρωση, ενδεχομένως θα μπορούσε να θίξει τα δικαιώματα των ιδιωτών, τα οποία δεν προστατεύονταν επαρκώς στο πλαίσιο της κοινοτικής έννομης τάξης, τόσο λόγω της δυσχερούς πρόσβασης στη δικαιοσύνη, όσο και λόγω της απουσίας ενός νομικά δεσμευτικού καταλόγου τους. Έτσι, νομικά και φυσικά πρόσωπα προσέφευγαν ενώπιον του ΕΔΔΑ, ζητώντας την καταδίκη κρατών-μελών της Ένωσης για παραβιάσεις προερχόμενες από τα κοινοτικά όργανα, γεγονός που αποτελούσε μία προβληματική κατάσταση, καθώς ο άμεσος έλεγχός των τελευταίων ήταν αδύνατος εξαιτίας της μη συμμετοχής της ΕΕ στην ΕΣΔΑ. Προοδευτικά, ωστόσο, η κατάσταση άρχισε να αλλάζει και το ΔΕΚ επιδίωξε το σχηματισμό της δικής του νομολογίας σχετικά με τα δικαιώματα του ανθρώπου, δεχόμενο, ωστόσο, την επιρροή της ΕΣΔΑ. Ως εκ τούτου, ξεκίνησε μία αλληλεπίδραση μεταξύ των δύο δικαιοταξιών, καθώς και η διασταύρωση της νομολογίας της ΕΣΔΑ με την κοινοτική έννομη τάξη και τη νομολογία του ΔΕΚ/ΔΕΕ, σχετικά με θέματα δικαιοδοσίας που αφορούσαν εθνικές πράξεις εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου, οι οποίες έθιγαν

⁷¹ Βλ. σχετικά Μισσιρά 2013, 65 και σημ. 82.

προστατευόμενα από την ΕΣΔΑ δικαιώματα και μπορούσαν να αποδοθούν στην ευθύνη των κρατών-μελών.⁷²

Η στάση που τήρησε αρχικά το Στρασβούργο ήταν η απόρριψη όσων προσφυγών στρέφονταν κατά των κρατών-μελών και όχι κατά της Κοινότητας.⁷³ Κατ' αυτόν τον τρόπο, όμως, δεν διασαφηνιζόταν το εάν και κατά πόσο το Στρασβούργο είχε δικαιοδοσία επί των κοινοτικών πράξεων, ούτε και η συμβατότητα των τελευταίων με τη Σύμβαση. Φαίνεται, συνεπώς, ότι τα όργανα της ΕΣΔΑ δεν σκόπευαν να υποκαταστήσουν τον ρόλο του ΔΕΚ, όσον αφορά στον έλεγχο της τήρησης της νομιμότητας κάθε φορά που τα κοινοτικά όργανα και οι εθνικές αρχές εφαρμόζαν το κοινοτικό δίκαιο.⁷⁴ Το 1978, ωστόσο, το Δικαστήριο δέχτηκε για πρώτη φορά προσφυγή κατά της Κοινότητας,⁷⁵ καθώς, όμως, οι Κοινότητες δεν ήταν συμβεβλημένα μέλη της ΕΣΔΑ, το Στρασβούργο δεν είχε καμία δικαιοδοσία σε αυτές, γεγονός που δημιούργησε ένα κενό κατά την εφαρμογή της Σύμβασης, από την οποία άρχισαν να αφαιρούνται πολλές κρατικές δραστηριότητες, οι οποίες βαπτίστηκαν «κοινοτικές» και τους προσδόθηκε μία ιδιότυπη ασυλία.⁷⁶

Σε δεύτερη φάση, ωστόσο, το ΕΔΔΑ άρχισε να αποδίδει ατομική ευθύνη σε κράτη-μέλη, τονίζοντας την υπεροχή της ΕΣΔΑ και διακηρύσσοντας ότι τα κράτη-μέλη της Κοινότητας υπόκεινται στο έλεγχο του Στρασβούργου, όταν αυτά υιοθετούν μέτρα για την εκτέλεση κοινοτικών πράξεων, ακόμη κι αν δεν έχουν καμία διακριτική ευχέρεια ως προς την εκτέλεσή τους, δεδομένου ότι με αυτό τον τρόπο δεν λειτουργούν ως κοινοτικά όργανα.⁷⁷ Λίγο αργότερα, η ΕΕΔΑ υπογράμμισε ότι « η Επιτροπή του συμβατικού κειμένου δεν απαγορεύει στα συμβαλλόμενα μέρη τη μεταφορά κυριαρχικών αρμοδιοτήτων σε ένα Διεθνή Οργανισμό με σκοπό τη συνεργασία σε ορισμένους τομείς, υπό την προϋπόθεση ότι ο υπό κρίση Διεθνής Οργανισμός μπορεί να θεωρηθεί ότι προστατεύει τα θεμελιώδη δικαιώματα κατά τρόπο που μπορεί να θεωρηθεί τουλάχιστον ισοδύναμος με αυτόν της Σύμβασης».⁷⁸ Με την απόφαση

⁷² Ροζάκης 1993, 6· Μισσιρά 2013, 70.

⁷³ Για μία εξαίρεση, βλ. Μισσιρά 2013, 71 και σημ. 5.

⁷⁴ Καστανάς 2001, 1245.

⁷⁵ Βλ. σχετικά Μισσιρά 2013, 71-72.

⁷⁶ Alkema 1979, 503.

⁷⁷ Jacque 1993, 899· Παπαγιάννης 2008, 757· Μισσιρά 2013, 75-77.

⁷⁸ Βλ. σχετικά Μισσιρά 2013, 77-78.

*M&Co*⁷⁹, μάλιστα, η Επιτροπή διατύπωσε ότι τα ανθρώπινα δικαιώματα προστατεύονται από την Κοινότητα κατά τρόπο ισοδύναμο με εκείνον της ΕΣΔΑ.⁸⁰ Παραδέχτηκε, δηλαδή την ύπαρξη ενός ξεχωριστού, αυτόνομου κοινοτικού δικαίου για τα θεμελιώδη δικαιώματα, «*δίνοντας ουσιαστικά λευκή επιταγή στην Κοινότητα στο εν λόγω πεδίο, αποθαρρύνοντας συγχρόνως κάθε μελλοντική προσφυγή κατά της ΕΚ*».⁸¹

Στην πραγματικότητα, το Στρασβούργο δίσταζε να ασκήσει έλεγχο σε κράτη-μέλη που δεν διέθεταν διακριτική ευχέρεια ως προς την εκτέλεση των κοινοτικών πράξεων, δεν μπορούσε όμως και να παραβλέψει ατομικές προσφυγές που στρέφονταν κατά κρατών-μελών για παραβιάσεις θεμελιωδών δικαιωμάτων που προέρχονταν από ρυθμίσεις της Κοινότητας. Ως εκ τούτου, άρχισε να αναπτύσσει μια νομολογία, με την οποία θα μπορούσε να αντιμετωπίσει προσφυγές που στρέφονταν άμεσα κατά κρατών-μελών και έμμεσα κατά της Κοινότητας.⁸² Με την απόφαση *Matthews* (βλ. παρακάτω, κεφ. 4.2.) το ΕΔΔΑ προχώρησε λίγο παραπέρα «*προς την εγκαθίδρυση της συμβατικής ευθύνης κράτους-μέλους για παραβιάσεις της ΕΣΔΑ από την ΕΚ κατά τη θέσπιση του κοινοτικού δικαίου*».⁸³ Μάλιστα, διαφοροποιείται από την απόφαση *M&Co* προβαίνοντας σε έλεγχο της συμβατότητας διατάξεων κοινοτικού δικαίου με εκείνες της ΕΣΔΑ και θέτοντας σαφέστερες προϋποθέσεις ως προς τη διεξαγωγή του.⁸⁴ Έκτοτε, ακολούθησε πλήθος προσφυγών που στρέφονταν κατά κρατών-μελών, είτε συλλογικά είτε ατομικά, καθώς αυτά θεωρούνταν υπεύθυνα για πράξεις των κοινοτικών οργάνων, στα οποία είχαν παραχωρήσει πολιτική και νομική εξουσία.⁸⁵

Σταθμός για τη νομολογία του ΕΔΔΑ υπήρξε η υπόθεση *Βόσπορος* με την οποία το Δικαστήριο διαμορφώνει έναν σημαντικό ερμηνευτικό κανόνα: για να μη θεωρείται ότι ένα κράτος-μέλος της ΕΚ/ΕΕ αποφεύγει τις ευρωπαϊκές του δεσμεύσεις έτσι όπως πηγάζουν από την ΕΣΔΑ, κατά την

⁷⁹Ευρωπαϊκή Επιτροπή των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, 9.2.1990, *M & Co c/ Allemagne*, της Απόφασης 13258/82.

⁸⁰Καστανάς 2001, 1246.

⁸¹Jacque 1993, 900-901· Douglas-Scott 2006, 637· Μισσιρά 2013, 79. Η ΕΕΔΑ αποδέχτηκε τη συμβατότητα μεταβίβασης αρμοδιοτήτων από συμβαλλόμενο μέρος σε Διεθνή Οργανισμό, υπό την αίρεση, ότι σε αυτόν τα θεμελιώδη δικαιώματα έχουν ισοδύναμη προστασία.

⁸²Βλ. σχετικά Μισσιρά 2013, 81 και σημ. 46.

⁸³Στάγκος 2004, 357.

⁸⁴Στάγκος 2004, 357-358.

⁸⁵Scheeck 2005, 28· Στάγκος 2004, 363-364 και σχετική βιβλιογραφία.

εκτέλεση των κοινοτικών του υποχρεώσεων, απαιτούνται τρεις προϋποθέσεις: να πρόκειται για πράξεις ή παραλείψεις ως προς τις οποίες δεν έχει καμία διακριτική ευχέρεια, να παρέχεται κάθε φορά ισοδύναμη προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων από την ΕΕ, όπως την αντιλαμβάνεται το ΕΔΔΑ και η προστασία αυτή να μην κρίνεται προδήλως ανεπαρκής.⁸⁶

Παρακάτω αναλύονται οι δύο πολύ σημαντικές, για την εξέλιξη της νομολογίας του ΕΔΔΑ, αποφάσεις *Matthews* και *Βόσπορος*.

3.2. Η Απόφαση «Matthews»

Η υπόθεση *Matthews*⁸⁷ αποτελεί πολύ σημαντική εξέλιξη για την πορεία της νομολογίας του ΕΔΔΑ. Ουσιαστικά πρόκειται για την προσφυγή μιας βρετανίδας υπηκόου, κατά του Ηνωμένου Βασιλείου, το οποίο αποφάσισε να μην διεξαχθούν οι εκλογές του 1994 για την ανάδειξη των μελών του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου στο Γιβραλτάρ, που αποτελούσε «κτήση» του Αρχηγού του βρετανικού κράτους. Η προσφεύγουσα επικαλέστηκε παραβίαση του δικαιώματος για ελεύθερες εκλογές και ισχυρίστηκε ότι απορρίφθηκε η αίτησή της για εγγραφή στους τοπικούς εκλογικούς καταλόγους. Το Ηνωμένο Βασίλειο στήριξε την απόφασή του αυτή στο παράρτημα II της πράξης του 1976, το οποίο όριζε ότι «Το Ηνωμένο Βασίλειο θα εφαρμόζει τις διατάξεις της παρούσας πράξης μόνον όσον αφορά το Ηνωμένο Βασίλειο» και καθώς το Γιβραλτάρ δεν αποτελούσε μέρος της βρετανικής επικράτειας αποκλείστηκε από τις ευρωπαϊκές εκλογές.

Το Δικαστήριο, σε αυτή την περίπτωση άσκησε έλεγχο επί των κοινοτικών πράξεων και για πρώτη φορά καταδίκασε ένα κράτος-μέλος για κοινοτικό ζήτημα, ξεπερνώντας την μέχρι τότε διστακτικότητά του όσον αφορά στην ευθύνη των κρατών-μελών.⁸⁸ Επίσης, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου αποφάσισε ότι τα κράτη-μέλη της ΕΕ είναι υπεύθυνα για παραβιάσεις της ΕΣΔΑ που εντοπίζονται στο πρωτογενές δίκαιο της ΕΕ. Και τούτο διότι, ενώ η ΕΣΔΑ επέτρεπε στα κράτη-μέλη τη

⁸⁶ Μισσιρά 2013, 95-96.

⁸⁷ CEDH, 18.2.1999, *Matthews c/ Royaume-Uni*, α.π. 24833/94. Για την υπόθεση *Matthews* βλ. Μανωλκίδης και Σγουρίδου 1999, 881-898· Canor 2000, 3-21· Μισσιρά 2013, 81-86.

⁸⁸ Scheeck 2005, 27.

μεταβίβαση αρμοδιοτήτων σε διεθνείς οργανισμούς, προϋπόθεση ήταν οι τελευταίοι να αναγνωρίζουν τα δικαιώματα που αναγνωρίζει και η Σύμβαση και οποιαδήποτε παραβίασή τους θα καταλογιστεί στα κράτη-μέλη. Ως εκ τούτου, το ΕΔΔΑ καταλόγισε ευθύνη στο Ηνωμένο Βασίλειο, αφού η Πράξη του 1976 αποτελούσε μέρος του πρωτογενούς δικαίου της ΕΕ, για το οποίο τα κράτη-μέλη είναι υπεύθυνα.

Με αυτή την απόφαση, κατέστη σαφής η πρόθεση του Δικαστηρίου να μην εξαιρέσει από τη δικαιοδοσία του ζητήματα που αφορούν την έννομη κοινοτική τάξη, όταν αυτά θίγουν τα θεμελιώδη δικαιώματα που έχουν κατοχυρωθεί από τη Σύμβαση, αλλά και τόνισε την προθυμία του να αναλάβει τον ρόλο του τελικού κριτή μίας υπόθεσης.⁸⁹ Ως το πλέον αρμόδιο Δικαστήριο θα είναι πια σε θέση «να κρίνει τη συμβατότητα του πρωτογενούς κοινοτικού δικαίου με την ΕΣΔΑ, εφόσον ο εκάστοτε προσφεύγων αντιμετωπίζει μία πραγματική αρνησιδικία, λόγω της πλήρους έλλειψης ένδικών μέσων στο πλαίσιο της κοινοτικής έννομης τάξης, τα οποία τίθενται για την προστασία του, κατά των ρυθμίσεων που τον θίγουν».⁹⁰

Σημαντικό εδώ είναι το γεγονός ότι η απόφαση βασίστηκε στη διάκριση μεταξύ πρωτογενούς και δευτερογενούς δικαίου. Στην περίπτωση του δευτερογενούς δικαίου διαπιστώθηκε ότι οι ιδιώτες είχαν δυνατότητα προσφυγής στο ΔΕΚ, ενώ για την περίπτωση του πρωτογενούς δικαίου δεν ίσχυε το ίδιο. Αποτέλεσμα ήταν να δημιουργείται κενό στη δικαστική τους προστασία απέναντι στις πρωτογενείς ρυθμίσεις της Κοινότητας, από τις οποίες και θίγονταν.⁹¹ Ως εκ τούτου, δεν θα ήταν υπερβολική η άποψη ότι «το Στρασβούργο κατέληξε σε μία έμπρακτη αμφισβήτηση της ποιότητας και του επιπέδου της ένδικης κοινοτικής προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων».⁹²

3.3. Η Απόφαση «Βόσπορος»

Η υπόθεση *Bosphorus Hava Yollari Turizm ve Ticaret AS (Βόσπορος)*⁹³ αποτελεί σταθμό στην εξέλιξη της νομολογίας του ΕΔΔΑ. Το Δικαστήριο για πρώτη φορά αναγνώρισε τη δικαιοδοσία του επί πράξεων εφαρμογής του

⁸⁹ Douglas-Scott 2006, 643.

⁹⁰ Βλ. επίσης, Καστανάς 2001, 1246 και σχετική βιβλιογραφία.

⁹¹ Douglas-Scott 2006, 637.

⁹² Στάγκος 2004, 353· Μισσιρά 2013, 85.

⁹³ Για την υπόθεση Βόσπορος, βλ. Κατρούγκαλος 2006, 655-690· Peers 2006, 443-455· Μισσιρά 2013, 90-99.

κοινοτικού δικαίου από τα κράτη-μέλη.⁹⁴ Η υπόθεση αφορά στην κατάσχεση από τις ιρλανδικές αρχές, γιουγκοσλαβικού αεροσκάφους, μισθωμένου στην τουρκική εταιρία Βόσπορος. Η κατάσχεση έγινε δυνάμει του Κανονισμού 990/93 του Συμβουλίου ΕΚ⁹⁵, ο οποίος εκδόθηκε στο πλαίσιο κυρώσεων κατά της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας από τα Ηνωμένα Έθνη.

Μετά την απόφαση κατάσχεσης⁹⁶, η τουρκική εταιρία προσέφυγε στο Ανώτατο Δικαστήριο της Ιρλανδίας, το οποίο απηύθυνε προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΚ, λαμβάνοντας την απάντηση ότι η κατάσχεση καλυπτόταν από τον Κανονισμό. Η τουρκική εταιρία επικαλέστηκε την προσβολή των θεμελιωδών δικαιωμάτων, το ΔΕΚ όμως υποστήριξε ότι «*τα θεμελιώδη δικαιώματα δεν αποτελούν απόλυτα προνόμια*», αλλά και ότι «*μπορούν να επιβληθούν περιορισμοί, οι οποίοι δικαιολογούνται από σκοπούς γενικού συμφέροντος που επιδιώκει η Κοινότητα*», συμπληρώνοντας ότι κάθε μέτρο επιβολής κυρώσεων, αναπόφευκτα θίγει μια σειρά θεμελιωδών δικαιωμάτων, προξενώντας ζημιά και σε πρόσωπα που δεν φέρουν ευθύνες.⁹⁷

Στη συνέχεια (2005), η Τουρκική εταιρία άσκησε προσφυγή στο ΕΔΔΑ⁹⁸. Το Δικαστήριο θεώρησε ότι η κατάσχεση ενέπιπτε στη δικαιοδοσία της Ιρλανδίας και ήταν μία προβλέψιμη ενέργεια. Δέχτηκε, επίσης, ότι η συμμόρφωση με το κοινοτικό δίκαιο συνιστά θεμιτό σκοπό γενικού συμφέροντος, επαναλαμβάνοντας ότι η συμμόρφωση των συμβαλλομένων μερών με τις νομικές τους υποχρεώσεις, που πηγάζουν από τη συμμετοχή τους σε διεθνείς οργανισμούς, αποτελεί γενικό συμφέρον ιδιαίτερου βάρους και ότι η ΕΣΔΑ πρέπει να ερμηνεύεται υπό το πρίσμα των γενικά παραδεκτών κανόνων και αρχών του Διεθνούς Δικαίου.⁹⁹

Με αυτή την απόφαση, από τη μία πλευρά, δεν απαγορεύεται στα συμβαλλόμενα στην ΕΣΔΑ κράτη να μεταβιβάσουν κυριαρχικά τους δικαιώματα σε έναν διεθνή ή υπερεθνικό οργανισμό, προκειμένου να

⁹⁴ Κατρούγκαλος 2006, 655, 659.

⁹⁵ «Όλα τα σκάφη, τα οχήματα, τα οχήματα μεταφοράς εμπορευμάτων, το τροχαίο υλικό και τα αεροσκάφη, των οποίων η πλειοψηφία των μετοχών ή ο έλεγχος ανήκει σε πρόσωπο ή επιχείρηση που είναι εγκατεστημένη ή λειτουργεί στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας, σφραγίζονται από τις αρμόδιες αρχές των κρατών-μελών».

⁹⁶ ΔΕΚ, Απόφαση της 30.7.1996, Bosphorus Hava Yollari Turizm ve Ticaret Anonim Sereti κ. Minister for Transport, Energy and Communications κ.λ.π., C-84/95.

⁹⁷ Μισσιρά 2013, 91.

⁹⁸ CEDH, 30.6.2005, Bosphorus Hava Yollari Turizm ve Ticaret Anonim Sereti c/ Irlande, α.π. 45036/98.

⁹⁹ Μισσιρά 2013, 92.

εξασφαλιστεί η συνεργασία σε ορισμένους τομείς. Ο οργανισμός αυτός δεν είναι υπόλογος δυνάμει της ΕΣΔΑ για διαδικασίες ενώπιον των οργάνων του ή αποφάσεις τους, από τη στιγμή που δεν είναι συμβεβλημένος στην ΕΣΔΑ. Από την άλλη πλευρά, το συμβαλλόμενο μέρος, είναι υπόλογο για κάθε πράξη ή παράλειψη των οργάνων του, ανεξάρτητα εάν αυτή έλαβε χώρα συνεπεία του εθνικού δικαίου ή εξαιτίας της ανάγκης για συμμόρφωση προς διεθνείς νομικές υποχρεώσεις.¹⁰⁰ Ως εκ τούτου, το Δικαστήριο απορρίπτει την πλήρη απαλλαγή συμβαλλομένων στη Σύμβαση κρατών, από τις υποχρεώσεις που απορρέουν από τις διατάξεις της, διότι κάπως έτσι θα θιγόταν η αποτελεσματικότητά της ΕΣΔΑ.¹⁰¹

Εκτός από τα παραπάνω, όμως, η παρ. 155 της Απόφασης θέτει το ζήτημα της «ισοδύναμης προστασίας». Χαρακτηριστικά αναφέρει: «ένα εθνικό μέτρο που λαμβάνεται σε συμμόρφωση προς νομικές υποχρεώσεις απορρέουσες από τη συμμετοχή σε διεθνή οργανισμό θεωρείται δικαιολογημένο, εφόσον ο υπό κρίση διεθνής οργανισμός μπορεί να θεωρηθεί ότι προστατεύει τα θεμελιώδη δικαιώματα, τόσο αναφορικά με τις ουσιαστικές εγγυήσεις της Σύμβασης όσο και με τους μηχανισμούς ελέγχου της τήρησής τους, κατά τρόπο που μπορεί να θεωρηθεί τουλάχιστον ισοδύναμος με αυτόν της ΕΣΔΑ. Με τον όρο ισοδύναμη, το δικαστήριο εννοεί συγκρίσιμη: Κάθε αξίωση για ταυτόσημη προστασία θα μπορούσε να υπονομεύσει τον επιδιωκόμενο σκοπό διεθνούς συνεργασίας».

Στην παρ. 156, εντοπίζεται μία καινοτομία στη νομολογία του ΕΔΔΑ. Σύμφωνα με αυτήν: «Σε περίπτωση που διαπιστωθεί ότι παρέχεται παρόμοια ισοδύναμη προστασία από τον οργανισμό, τότε προκύπτει ότι το κράτος-μέλος δεν έχει παραβεί τις συμβατικές του υποχρεώσεις, όταν εφαρμόζει τις νομικές υποχρεώσεις που απορρέουν από τη συμμετοχή του σε αυτόν. Το συμπέρασμα αυτό, όμως, ακυρώνεται εάν διαπιστωθεί ότι η προστασία των δικαιωμάτων της Σύμβασης ήταν προδήλως ανεπαρκής. Σε τέτοιες περιπτώσεις η Σύμβαση ως συνταγματικό εργαλείο της ευρωπαϊκής δημόσιας τάξης στον τομέα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων θα υπερέβαινε σε σπουδαιότητα το σκοπό της διεθνούς συνεργασίας». Με λίγα λόγια, το

¹⁰⁰ Κατρούγκαλος 2006, 661.

¹⁰¹ Βλ. σχετικά, Bosphorus 2005, παρ. 154. Βλ. επίσης, Κατρούγκαλος 2006, 660· Μισσιρά 2013, 92-93.

Δικαστήριο αναγνώρισε τη δυνατότητα ανατροπής του τεκμηρίου της ισοδύναμης προστασίας, διακηρύσσοντας ουσιαστικά τη δικαιοδοσία του να ασκεί έλεγχο ακραίων ορίων στα κράτη-μέλη, όταν αυτά εφαρμόζουν κανόνες του κοινοτικού δικαίου.

Δεδομένων των παραπάνω, το Δικαστήριο αποφάνθηκε ομόφωνα ότι στη συγκεκριμένη περίπτωση, η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων από το κοινοτικό δίκαιο μπορεί να θεωρηθεί ισοδύναμη με εκείνη που παρέχουν οι διατάξεις της ΕΣΔΑ και ως εκ τούτου, η Ιρλανδία ως μέλος της ΕΚ, εφαρμόζοντας τον Κανονισμό της, δεν απέκλινε των όρων της Σύμβασης. Δεν ήταν, όμως, λίγες οι φωνές που υποστήριξαν ότι ενόσω η Ένωση δεν προσχωρεί στην ΕΣΔΑ, πλήρης προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων δεν υφίσταται και εγκυμονεί πάντα ο κίνδυνος διπλών κριτηρίων.¹⁰² Κατά μία άποψη, μάλιστα, το Στρασβούργο διέπραξε ένα θεμελιώδες λάθος, διότι αντί να εξασφαλίσει για τον εαυτό του τον πλήρη έλεγχο, του εξασφάλισε έναν υπό όρους κι ως εκ τούτου, έμμεσο έλεγχο, με αποτέλεσμα ο σεβασμός των θεμελιωδών δικαιωμάτων να μην επιτυγχάνεται σε ορισμένες περιπτώσεις.¹⁰³

Παρόλα αυτά, γίνεται αντιληπτό, ότι η απόφαση Βόσπορος αποτέλεσε μία προειδοποίηση ότι το ΕΔΔΑ δεν πρόκειται να ασκήσει άμεσο έλεγχο στο μέλλον σε καταστάσεις που χρήζουν παρέμβασης¹⁰⁴ και ότι προτίθεται να αποφαίνεται το ίδιο επί της του κοινοτικού δικαίου.¹⁰⁵

3.4. Εναρμόνιση ή Σύγκρουση;

Σύμφωνα με τα παραπάνω, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι σε γενικές γραμμές, τα δύο δικαστήρια ΕΔΔΑ και ΔΕΚ/ΔΕΕ παρουσιάζουν νομολογιακή σύγκλιση, αποφεύγοντας εντέχνως το ενδεχόμενο μιας σύγκρουσης, προτιθέμενα να λειτουργήσουν μέσα σε ένα πνεύμα εναρμόνισης.¹⁰⁶

Μάλιστα, δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις, κατά τις οποίες το ΕΔΔΑ ήταν εκείνο που άντλησε έμπνευση από τη νομολογία του Δικαστηρίου του

¹⁰² Βλ. σχετικά, Μισσιρά 2013, 94-95.

¹⁰³ Peers 2006, 452.

¹⁰⁴ Parga 2006, 259.

¹⁰⁵ Μισσιρά 2013, 99.

¹⁰⁶ Ροζάκης 2009, 13.

Λουξεμβούργου, αξιοποιώντας την ως κανονιστικό εργαλείο.¹⁰⁷ Σε ορισμένες υποθέσεις δανείστηκε αρχές που διατυπώθηκαν από το ΔΕΚ, όπως στην υπόθεση *Saunders*¹⁰⁸. Υπήρξαν επίσης και περιπτώσεις, κατά τις οποίες το ΕΔΔΑ προσέφυγε ευθέως σε κοινοτικές διατάξεις και στη νομολογία της ΕΚ για την ερμηνεία άρθρων της ΕΣΔΑ. Στην υπόθεση *Aristimuno Mendizabal*¹⁰⁹ για παράδειγμα, το ΕΔΔΑ διακήρυξε ότι «το άρθ. 8 ΕΣΔΑ πρέπει εν τοιαύτη περίπτωση να ερμηνευθεί υπό το φως του κοινοτικού δικαίου και ιδιαίτερα ως προς τις ανατιθέμενες στα κράτη-μέλη υποχρεώσεις σχετικά με τα δικαιώματα εισόδου και διαμονής των κοινοτικών πολιτών».¹¹⁰

Ακόμη κι έτσι όμως, οι παραπομπές του Στρασβούργου στην κοινοτική νομοθεσία δεν επέδειξαν πάντα σεβασμό και επιδοκιμασία¹¹¹, ενώ ο κίνδυνος της νομολογιακής σύγκρουσης εξακολουθούσε να υφίσταται, όταν μάλιστα το ΕΔΔΑ προέβαινε στην ερμηνεία διατάξεων του ενωσιακού δικαίου. Ο κίνδυνος απόκλισης των δύο νομολογιών δεν εξαλείφθηκε ακόμη και μετά την αναβάθμιση του ΧΘΔ σε πρωτογενή συμβατικό κανόνα της ΕΕ.¹¹² Παρά τις φιλότιμες προσπάθειες που καταβάλλονταν από τα δικαστήρια, ο κίνδυνος ήταν υπαρκτός και ο μόνος τρόπος να αποφευχθεί, ήταν η προσχώρηση της ΕΕ στην ΕΣΔΑ, πορεία προς την οποία οδήγησε η Συνθήκη της Λισαβόνας.

Μέσα από μία τέτοια εξέλιξη, δηλαδή μέσω της ενσωμάτωσης της ΕΕ στο συμβατικό σύστημα, θα προκύψει μία νέα πραγματικότητα με σημαντικά οφέλη.

Αφενός, θα επιβεβαιωθεί και θα ενισχυθεί η ήδη υπάρχουσα άτυπη σχέση και αλληλεπίδραση μεταξύ των δύο Δικαστηρίων, προσδίδοντας στην προσχώρηση θεσμοθετημένο δίαυλο επικοινωνίας και απομακρύνοντας κάθε αβεβαιότητα ως προς την αληθινή τους σχέση και τον μελλοντικό τους ρόλο.¹¹³

Αφετέρου, όσοι ιδιώτες δεν ικανοποιήθηκαν από αποφάσεις του ΔΕΕ, δύνανται να προσφεύγουν στο ΕΔΔΑ, το οποίο θα αποτελεί εξωτερικό δικαστήριο έναντι του πρώτου. Η δυνατότητα αυτή είναι σημαντική, καθώς το

¹⁰⁷ Για λεπτομερέστερη περιγραφή, βλ. Μισσιρά 2013, 100-106.

¹⁰⁸ CEDH, Απόφαση της 17.12.1969, *Saunders c/Royaume-Uni*.

¹⁰⁹ CEDH, Απόφαση της 17.1.2006, *Aristimuno Mendizabal c/ France*.

¹¹⁰ *Aristimuno Mendizabal* παρ.29-35, 69.

¹¹¹ Για παράδειγμα στην υπόθεση *Emesa Sugar*, βλ. σχετικά Μισσιρά 2013, 105.

¹¹² *Lenaerts and De Smitjer* 2001, 100-101.

¹¹³ *Scheeck* 2005, 50.

ΕΔΔΑ διαθέτει ασύγκριτα μεγαλύτερη εξειδίκευση και ευαισθησία σε θέματα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων εν συγκρίσει με το ΔΕΕ και τα περισσότερα εθνικά δικαστήρια.¹¹⁴ Μέχρι σήμερα, «η ΕΣΔΑ και ο μηχανισμός ελέγχου της παραμένει το σοβαρότερο πρότυπο συστήματος διεθνούς προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου τόσο σε περιφερειακό, όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο».¹¹⁵ Με αυτόν τον τρόπο, η απόφαση του ΔΕΕ θα αναθεωρείται και θα εξασφαλίζεται η νομολογιακή εναρμόνιση των δύο Δικαστηρίων, κυρίως λόγω της συμμόρφωσης του ΔΕΕ στις αποφάσεις του ΕΔΔΑ.¹¹⁶ Η νομολογιακή εναρμόνιση, με τη σειρά της, θα συντελέσει στην αρμονική ανάπτυξη των δύο Δικαστηρίων, όσον αφορά στον τομέα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, μέσω του διαλόγου και της συνεργασίας που απαιτούνται, δημιουργώντας έτσι ένα ακέραιο σύστημα.¹¹⁷

Ακολουθώντας, το Στρασβούργο θα ασκεί ουσιαστικό έλεγχο στην ΕΕ και τις αποφάσεις του ΔΕΕ, γεγονός που συμβάλει στην αντιμετώπιση της αβεβαιότητας σχετικά με το βαθμό, στον οποίο τα κράτη-μέλη είναι υπόλογα στο ΕΔΔΑ για πράξεις της ΕΕ.¹¹⁸ Επίσης, θα εξαλειφθεί η πιθανότητα να τεθεί σε κίνδυνο η ασφάλεια του δικαίου του πολίτη της ΕΕ και θα ελαχιστοποιηθεί το ενδεχόμενο να βρεθεί ο εθνικός δικαστής ενώπιον μίας νομολογιακής σύγκρουσης για την ίδια επίδικη περίπτωση θεμελιωδών δικαιωμάτων, χωρίς όμως, κάτι τέτοιο να αποκλειστεί.¹¹⁹

Με αυτό τον τρόπο, το όραμα για τη δημιουργία μίας ενιαίας τάξης προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, μέσα από την αλληλόδραση των υπερεθνικών οργανισμών με τις εσωτερικές έννομες τάξεις, καθίσταται υλοποιήσιμο. Η δημιουργία μίας ευρωπαϊκής προστασίας, που βαθμιαία θα εναρμονίζει το είδος, το περιεχόμενο και τη μορφή της προστασίας και θα τα εξαπλώνει στο σύνολο των ευρωπαϊκών κρατών, με τρόπο που τα τελευταία θα αντιλαμβάνονται όχι μόνο ποια είναι τα προστατευόμενα δικαιώματα ομοιογενώς, αλλά και θα τα προστατεύουν με ομοειδή τρόπο, είναι προ των

¹¹⁴ Παπαγιάννης 2008, 786.

¹¹⁵ Μισσιρά 2013, 127 και σημ. 64.

¹¹⁶ Lenaerts 1991, 378-379· Pavone 2012, 27.

¹¹⁷ Μισσιρά 2013, 128 και σημ. 66.

¹¹⁸ Βλ. σχετικά Nowak 1999, 678-679· Scheeck 2005, 49.

¹¹⁹ Στάγκος 2004, 370-371. Για τα οφέλη της προσχώρησης, βλ. και Μισσιρά 2013, 126-129 και σημ. 71. Για αντίθετη άποψη σχετικά με τα οφέλη της προσχώρησης βλ. Pavone 2012, 21-26.

πυλών. Αυτή η εναρμόνιση της προστασίας αποτελεί πρόκριμα, προκειμένου να επιτευχθεί στο μέλλον ο απώτερος στόχος για ευρωπαϊκή πολιτική ενοποίηση, ιδέα, η οποία δεν εγκαταλείφθηκε ποτέ.¹²⁰ Ως εκ τούτου, η προσχώρηση αποτελεί σημαντικότερο και απαραίτητο βήμα τόσο για την αποτελεσματικότερη προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου στην Ευρώπη.

4. Η Πορεία προς την Προσχώρηση

4.1. Τα Πρώτα Βήματα . Μετά από αυτές τις εξελίξεις, κρίθηκε αναγκαία η ενσωμάτωση στη Συνταγματική Συνθήκη, καθώς και στη Συνθήκη της Λισαβόνας, διατάξεων οι οποίες θα παρείχαν νομική βάση για την επιθυμητή προσχώρηση της ΕΕ στην ΕΣΔΑ. Αυτές είναι: το άρθ. 6, παρ. 2 ΣΕΕ, το Πρωτόκολλο υπ. αριθμ. 8 και η Δήλωση υπ. αριθμ. 2. Επίσης, στο άρθ. 53 ΧΘΔ αναφέρεται η δυνατότητα της ΕΚ/ΕΕ να προσχωρήσει σε άλλες συνθήκες και πράξεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων, στις οποίες « καμία διάταξη του παρόντος Χάρτη δεν πρέπει να ερμηνεύεται ως περιορίζουσα ή θίγουσα τα δικαιώματα του ανθρώπου και τις θεμελιώδεις ελευθερίες που αναγνωρίζονται στα αντίστοιχα πεδία εφαρμογής από το δίκαιο της ένωσης ,το διεθνές δίκαιο καθώς και από τις διεθνείς συμβάσεις ,στις οποίες είναι μέρος η Ένωση, η Κοινότητα ή όλα τα κράτη-μέλη είναι συμβαλλόμενα μέρη και ιδίως από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών καθώς και από τα συντάγματα κρατών μελών». Εκτός από αυτά, το αρθ. 59, παρ. 2 ΕΣΔΑ, που ίσχυσε από την 1^η Ιουλίου 2010, επιτρέπει στην ΕΕ να προσχωρήσει στην Σύμβαση, η οποία μέχρι τότε ήταν ανοικτή μόνο σε κράτη και όχι σε Διεθνείς οργανισμούς.¹²¹

¹²⁰ Ροζάκης 2010α, 9-10.

¹²¹ «Η ΕΕ δύναται να προσχωρήσει στην ΕΣΔΑ», Μισσιρά 2013, 120-121.

4.2: Η σχέση ΕΣΔΑ και ΧΘΔ

Με τη Συνθήκη της Λισαβόνας, ο ΧΘΔ ανάγεται σε νομικά δεσμευτικό κείμενο ίδιας τυπικής ισχύος με τις Ιδρυτικές Συνθήκες, γεγονός που αποτελεί αδιαμφισβήτητο βήμα προόδου, καθώς κατοχυρώνεται στο άρθρο 52 παρ. 3 του ΧΘΔ, διασφαλίζοντας με αυτό τον τρόπο την σημασία της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων τόσο στο ΧΘΔ όσο και στην ΕΣΔΑ. Δυνάμει του άρθ. 6, παρ. 1 ΣΕΕ κατέστη μέρος του πρωτογενούς δικαίου της ΕΕ. Σύμφωνα με αυτό: *«Η Ένωση αναγνωρίζει τα δικαιώματα, τις ελευθερίες και τις αρχές που περιέχονται στον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 7ης Δεκεμβρίου 2000, όπως προσαρμόσθηκε στις 12 Δεκεμβρίου 2007, στο Στρασβούργο, ο οποίος έχει το ίδιο νομικό κύρος με τις Συνθήκες»*. Το γεγονός αυτό παρέχει νομικό έρεισμα για την προσχώρηση της ΕΕ στην ΕΣΔΑ. Παρά την πολύχρονη, όμως προσπάθεια για παροχή εγγυήσεων στους πολίτες της Ε.Ε. συγκεκριμένων δικαιωμάτων και ελευθεριών, το αποτέλεσμα δεν ικανοποίησε όλα τα κράτη-μέλη, λόγω ελλειμματικής πολιτικής της Ε.Ε. στη χορήγηση δικαιωμάτων και στην απαρίθμηση και καταγραφή τους, η οποία έγινε με «ανορθόδοξο» τρόπο.¹²²

Ωστόσο, πρέπει να διασαφηνιστεί ότι η αναγωγή του Χάρτη σε νομικά δεσμευτικό κείμενο δε συνεπάγεται τον μετασχηματισμό της ΕΕ σε οργανισμό ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ούτε καθιστά το ΔΕΕ ένα δεύτερο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ).¹²³ Επιπροσθέτως, οι προβλέψεις της Συνθήκης της Λισαβόνας διαλύουν κάθε φόβο ως προς το ενδεχόμενο εξοβελισμού της ΕΣΔΑ και του δικαίου της, τόσο συνεπεία της προσχώρησης όσο και του νομικά δεσμευτικού Χάρτη.¹²⁴ Στη διάταξη του Προοιμίου του ΧΘΔ διασαφηνίζεται: *«ο παρών Χάρτης επιβεβαιώνει, σεβόμενος τις αρμοδιότητες και τα καθήκοντα της Ένωσης, καθώς και την αρχή της επικουρικότητας, τα δικαιώματα που απορρέουν (...) και από τη νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του Ευρωπαϊκού*

¹²² Περράκης 2009, 147· Ροζάκης 2009, 11· Ιωακειμίδης 2010², 97·

¹²³ Σκουρής 2011.

¹²⁴ Βλ. σχετικά, Ryssdal 1991, 12. Κατά τον Scheeck (2005, 47) ωστόσο, *«ο ΧΘΔ λαμβάνει μια εσωτερική διάσταση στις σχέσεις της ΕΕ με τα υποκείμενα της ενωσιακής ύλης, δίχως να αποτελεί ένα δεύτερο εξωτερικό υπερεθνικό κείμενο αντίστοιχο με αυτό της Σύμβασης»*. Ο Frowein (1993, 26) από την άλλη, θεώρησε επικίνδυνο έναν τέτοιο κοινοτικό/ενωσιακό κατάλογο, επειδή θα επέφερε αναγκαστικά την ανεξαρτητοποίηση της ΕΕ από το ευρωπαϊκό σύστημα.

Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου». ¹²⁵ Επιπλέον, σύμφωνα με το άρθρ. 6, παρ. 3 ΣΕΕ, τα θεμελιώδη δικαιώματα, όπως τα εγγυάται η ΕΣΔΑ και προέρχονται από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών-μελών, θα αποτελούν γενικές αρχές του δικαίου της Ευρώπης. ¹²⁶

Έτσι, το ΕΔΔΑ, εξακολουθεί να αποτελεί όργανο μιας άλλης έννομης τάξης, εφαρμόζοντας το σύστημα, που συγκροτούν τα άρθρα της ΕΣΔΑ, της οποίας η θέση δεν μεταβάλλεται στην έννομη τάξη της ΕΕ. Από την άλλη, το ΔΕΕ, ως το ανώτατο δικαστήριο της ΕΕ, εφαρμόζει και ερμηνεύει τη νομοθεσία της Ένωσης, μια εκτεταμένη νομοθεσία που άπτεται πολλών διαφορετικών πεδίων. Το ΔΕΕ αποφαινεται ως προς τη συμβατότητα των πράξεων των οργάνων της Ένωσης με τα θεμελιώδη δικαιώματα εντός των ορίων των αρμοδιοτήτων, οι οποίες της έχουν παραχωρηθεί, καθώς και των πράξεων των κρατών μελών όταν αυτές εμπίπτουν στο ρυθμιστικό πεδίο του δικαίου της Ένωσης. Κύρια αποστολή του ΔΕΕ και σε αυτή τη διαδικασία παραμένει η εξασφάλιση της ενότητας και τήρησης του δικαίου της Ένωσης. ¹²⁷

Εύλογα αναφύεται το ερώτημα, ωστόσο, για το ποια είναι η τυπική διάσταση στη σχέση των δύο κειμένων (ΧΘΔ και ΕΣΔΑ). Όπως αναφέρθηκε παραπάνω (βλ. κεφ. 3.2.) ο ΧΘΔ εμπνεύστηκε κυρίως από τις διατάξεις της ΕΣΔΑ, όμως σε αντίθεση με τη Σύμβαση, η οποία επικεντρώνεται στα δικαιώματα πρώτης γενιάς, ο Χάρτης καλύπτει και οικονομικά και κοινωνικά δικαιώματα. ¹²⁸ Εκτός από αυτά, αναφέρεται και σε πρόσθετα δικαιώματα που σχετίζονται με την ανάπτυξη της σύγχρονης τεχνολογίας, ¹²⁹ συνεπώς, καλύπτει ένα ευρύτερο πεδίο απ' ότι η ΕΣΔΑ. ¹³⁰ Όσον αφορά όμως στα κοινά και στα δύο κείμενα δικαιώματα, οι διατάξεις που τα προστατεύουν διαφοροποιούνται, με αποτέλεσμα καμία διάταξή τους να μην παρουσιάζεται όμοια λεκτικά ή ορολογικά. ¹³¹ Έτσι, από το σύνολο των διατάξεων του Χάρτη, μόνο ένα μέρος αντιστοιχεί σε διατάξεις της Σύμβασης, με αποτέλεσμα το

¹²⁵ Μισσιρά 2013, 112.

¹²⁶ Ροζάκης 2009, 11.

¹²⁷ Σκουρή 2011.

¹²⁸ Αυτές οι κατηγορίες δικαιωμάτων συμπεριλαμβάνονται στα συμπληρωματικά Πρωτόκολλα της ΕΣΔΑ, βλ. σχετικά Μισσιρά 2013, 109 και σημ. 6.

¹²⁹ Παπαδημητρίου 2004, 1140.

¹³⁰ Jacque 1993, 902· Μισσιρά 2013, 110 και σημ. 9.

¹³¹ Βλ.. Καστανάς 2001, 1233 για λεπτομερέστερη περιγραφή των διαφοροποιήσεων μεταξύ των δικαιωμάτων των δύο Συνθηκών.

ΔΕΕ να καλείται να ερμηνεύσει τις υπόλοιπες δίχως καθόλου να προσφεύγει στην ΕΣΔΑ.¹³² Έχει υποστηριχθεί, συνεπώς, ότι ο Χάρτης «*επιβεβαιώνει, απλοποιεί και εκσυγχρονίζει, συμπληρώνει και υπερβαίνει την ΕΣΔΑ, διατηρώντας το κεκτημένο της, πλην ελαχίστων εξαιρέσεων*».¹³³

Η συνοχή κατά την ταυτόχρονη εφαρμογή του Χάρτη και της ΕΣΔΑ εξασφαλίζεται από το αρθ. 52, παρ. 2 και 3 ΧΘΔ, σύμφωνα με το οποίο «(παρ. 2) *τα δικαιώματα που καθιερώνει ο Χάρτης πρέπει να ασκούνται υπό τους όρους και εντός των ορίων που καθορίζονται από τις Συνθήκες*» και «(παρ. 3) *στο βαθμό που ο Χάρτης περιλαμβάνει δικαιώματα που αντιστοιχούν σε δικαιώματα τα οποία διασφαλίζονται στην ΕΣΔΑ, η έννοια και το πεδίο εφαρμογής τους πρέπει να συμπίπτει με αυτό που ορίζει η Σύμβαση*». Ωστόσο, σύμφωνα με το ίδιο άρθρο, η νομοθεσία της ΕΕ δεν αποκλείεται να παρέχει πιο εκτεταμένη προστασία.¹³⁴ Όπως γίνεται αντιληπτό, η ΕΣΔΑ επιτελεί σημαίνοντα ρόλο, στο πλαίσιο της ερμηνείας του ΧΘΔ, όσον αφορά σε δικαιώματα που προστατεύονται και από τα δύο συστήματα, αλλά και ως εργαλείο κάλυψης των τυχόν ελλείψεων του ίδιου του Χάρτη. Ο Χάρτης ωστόσο, είναι το πρώτο κείμενο της Ε.Ε., με το οποίο κωδικοποιείται το σύνολο των ατομικών, πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων του ανθρώπου. Ενσωματώνει επίσης, δικαιώματα που δεν καταγράφονται στο διεθνές συμβατικό δίκαιο δικαιωμάτων του ανθρώπου και περιλαμβάνει δικαιώματα τρίτης γενιάς, όπως δικαιώματα για το περιβάλλον, χωρίς να παραλείπει αναφορά στα πρόσωπα των μειονοτήτων.¹³⁵

Εκτός από τα ανωτέρω, η Συνθήκη της Λισαβόνας προβλέπει ρητά με το άρθρο 6 παρ. 2 ΣΕΕ την προσχώρηση της ΕΕ στην ΕΣΔΑ: «*Η Ένωση προσχωρεί στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών. Η προσχώρηση στην εν λόγω Σύμβαση δεν μεταβάλλει τις αρμοδιότητες της Ένωσης όπως ορίζονται στις Συνθήκες*».¹³⁶ Το παρόν άρθρο δεν αποτελεί απλώς μία απλή επιλογή που επιτρέπει στην Ένωση να προσχωρήσει στη Σύμβαση, αλλά μία νομική υποχρέωση για τα όργανά της να ενεργήσουν προς αυτή την κατεύθυνση,

¹³² Στάγκος 2004, 542. Βλ. επίσης, Ροζάκης 2009, 11-12.

¹³³ Ροζάκης 2001β, 430-431.

¹³⁴ Σκουρής 2011· Μισσιρά 2013, 112-113.

¹³⁵ Ηλιοπούλου-Στράγκα 2008, 113-114· Ροζάκης 2009, 12.

¹³⁶ Στεφάνου και Καταπόδης 2008, 36· Μισσιρά 2013, 64 και σημ. 81.

καθώς σε συνδυασμό με το Πρωτόκολλο υπ' αριθμό 8 και τη Δήλωση υπ' αριθμό 2, παρέχεται η κατάλληλη νομική βάση για την επίτευξη της.¹³⁷

4.3 Το 8^ο Πρωτόκολλο της Συνθήκης της Λισσαβώνας και το 14^ο Πρωτόκολλο της ΕΣΔΑ

Στο άρθρο 6 της ΣΕΕ αναγνωρίζονται τα δικαιώματα οι ελευθερίες και οι αρχές που περιέχονται στον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης¹³⁸. Στο εν λόγω άρθρο, προσαρτήθηκε το ειδικό Πρωτόκολλο υπ' αριθμό 8 στο άρθρο 1§2, της μετονομαζόμενης πια ΣυνθΛΕΕ ότι: *«η συμφωνία για την προσχώρηση της Ένωσης στην ΕΣΔΑ, η οποία προβλέπεται στο άρθρο 6, παραγράφος 2 της Συνθήκης για την ΕΕ πρέπει να εκφράζει την ανάγκη διαφύλαξης των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της Ένωσης και του δικαίου της Ένωσης, ιδίως όσον αφορά α) τις ειδικές διαδικασίες της ενδεχόμενης συμμετοχής της Ένωσης στα ελεγκτικά όργανα της Ευρωπαϊκής Σύμβασης. β) τους μηχανισμούς που απαιτούνται για να εξασφαλιστεί ότι οι προσφυγές που ασκούν τα κράτη μη μέλη και οι ατομικές προσφυγές ορθώς στρέφονται κατά των κρατών μελών ή και της Ένωσης ανάλογα με την περίπτωση .»*

Συνεπώς, μετά την προσχώρηση της ΕΕ στην ΕΣΔΑ, προκύπτει ή δυσκολία για το ποιος είναι ο εναγόμενος και ποιος ο ενάγων όπως χαρακτηριστικά η περίπτωση *Bosphorus* όπου ο εναγόμενος ισχυρίστηκε ότι δεν είναι υπεύθυνος για την παράβαση, διότι τήρησε τις υποχρεώσεις που του επιβάλλονταν από το ενωσιακό δίκαιο. (βλ. ενοτ3.3)

¹³⁷ Μισσιρά 2013, 120 και σημ. 38.

¹³⁸ Μούσης, 2008, 173

Ίσως λοιπόν, σε μια τέτοια περίπτωση, το ΕΔΑΑ να ζητούσε τη συμμετοχή του σε ερμηνεία των Συνθηκών της ΕΕ , ή και στην κατανομή αρμοδιοτήτων της μεταξύ ΕΕ και των κρατών μελών , μια πράξη η οποία θα ήταν ασυμβίβαστη με την αρχή της αυτονομίας της ΕΕ ,καθώς δεν θα πρέπει καμία διαδικασία για την επίλυση μιας διαφοράς να δεσμεύει την ΕΕ και τα θεσμικά της όργανα σε μια συγκεκριμένη ερμηνεία των κανόνων της σύμφωνα με το 8^ο Πρωτόκολλο της ΣυνθΛΕΕ.

Έτσι γίνεται αντιληπτό ότι η ΕΕ και Το ΣΤΕ επιβάλλονταν να τροποποιήσουν τα ιδρυτικά τους κείμενα ,της ΕΣΔΑ και του πρωτογενούς ενωσιακού δικαίου ,προκειμένου να καταστεί νομικά δυνατή η προσχώρηση ,ώστε να μειωθεί ο κίνδυνος της διαφορετικής ερμηνείας και να αποφευχθεί η νομολογική σύγκρουση καθώς να ενισχυθεί η προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων .

4.4 Το Σχέδιο Συμφωνίας Προσχώρησης

Δεδομένης της ιδιομορφίας της ΕΕ¹³⁹ η οποία προκύπτει από την έννομη τάξη της σε σχέση με τις έννομες τάξεις των κρατών μελών της, απαιτούνταν ορισμένες προσαρμογές και τροποποιήσεις των διατάξεων της Σύμβασης, χωρίς να αλλοιωθούν τα χαρακτηριστικά της ΕΣΔΑ προκειμένου να επιτευχθεί η προσχώρηση. Επιπροσθέτως, θα πρέπει, μεταξύ άλλων, να προβλεφθούν ορισμένα ζητήματα¹⁴⁰, όπως να διασφαλιστεί ότι η προσχώρηση πληροί τους όρους που τίθενται στις Συνθήκες και τα Πρωτόκολλά τους, όπως για παράδειγμα ο μη επηρεασμός των αρμοδιοτήτων της Ένωσης ή η διατήρηση της αποκλειστικότητας του ΔΕΕ, όσον αφορά στην ερμηνεία του ενωσιακού δικαίου. Ακόμη, να προβλεφθεί

¹³⁹ Έννομη τάξη με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και ειδική σχέση με τις έννομες τάξεις των κρατών-μελών της, βλ. Μισσιρά 2013, 121.

¹⁴⁰ Για το σύνολο των ζητημάτων που απασχόλησαν την άτυπη ομάδα εργασίας για την προσχώρηση, βλ. CDDH-UE(2010)006rev.

ένας μηχανισμός που θα διασφαλίζει ότι σε ορισμένες περιπτώσεις, τόσο η ΕΕ όσο και το εκάστοτε ενδιαφερόμενο κράτος-μέλος της, μπορεί να είναι από κοινού εναγόμενα μέρη σε διαδικασία ενώπιον του ΕΔΔΑ.¹⁴¹

Τον Μάιο του 2010, η Επιτροπή Υπουργών του ΣΤΕ συμφώνησε να επεξεργαστεί από κοινού με τους αντιπροσώπους της ΕΕ, νομικά μέσα ή πράξεις, που θα καθορίζουν τις λεπτομέρειες της προσχώρησης της ΕΕ στην ΕΣΔΑ. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή πρότεινε διαπραγματευτικές οδηγίες και τον Ιούνιο του ίδιου χρόνου οι Υπουργοί Δικαιοσύνης των κρατών-μελών την έχρισαν αρμόδια για τη διεξαγωγή των διαπραγματεύσεων. Από την πλευρά του Στρασβούργου, η Επιτροπή Υπουργών του ΣΤΕ ανέθεσε στην Διαρκή Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (CDDH) τις σχετικές προετοιμασίες. Οι διαπραγματεύσεις ανατέθηκαν σε μία επιτροπή εμπειρογνομόνων¹⁴², την Άτυπη Ομάδα για την Προσχώρηση της ΕΕ στην ΕΣΔΑ. Στις 7 Ιουλίου 2010 ξεκίνησαν οι διαδικασίες, ώστε *«οι πολίτες ταχέως να επωφεληθούν από μία ισχυρότερη και πιο συνεκτική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην Ευρώπη»*.¹⁴³

Οι πράξεις, που είχαν ως αποτέλεσμα ένα σύνολο σχεδίων νομικών, διήρκησαν ένα, περίπου έτος. Μέσα από αυτή τη διαδικασία προέκυψε το Σχέδιο Συμφωνίας Προσχώρησης (2011)¹⁴⁴, κείμενο το οποίο επιχειρεί την επίλυση της περίπλοκης σχέσης της ΕΕ με το ΣΤΕ και αποτελεί το πλαίσιο για τη Σύμβαση. Σύμφωνα με αυτό, *«η ΕΕ πρόκειται να προσχωρήσει σε ένα καθιερωμένο συμβατικό καθεστώς, κάτι που οδηγεί –έως έναν βαθμό– στην προσαρμογή της τελευταίας, αποτελώντας ένα μάλλον ασυνήθιστο βήμα στην πρακτική της Συνθήκης. Πρόκειται για την πρωτοφανή εμφάνιση ενός υπερεθνικού οργανισμού να συνδέεται με ένα εξελιγμένο σύστημα προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, για την πρώτη φορά που ένας οργανισμός, ο οποίος θεωρεί ότι έχει δική του έννομη τάξη, προσχωρεί σε μία άλλη»*.¹⁴⁵

¹⁴¹ Μισσιρά 2013, 122.

¹⁴² 14 στο σύνολο. 7 προέρχονται από τα κράτη-μέλη της ΕΕ και 7 από κράτη-μέλη της ΕΕ και ταυτόχρονα της ΕΣΔΑ.

¹⁴³ Μισσιρά 2013, 122-123.

¹⁴⁴ CDDH-UE(2011)009

¹⁴⁵ Lock 2011.

Παράλληλα, δημιουργήθηκε ένα σχέδιο με τους κανόνες που πρέπει να προστεθούν στους κανονισμούς λειτουργίας της Επιτροπής των Υπουργών για την παρακολούθηση της εκτέλεσης των δικαστικών αποφάσεων και ένα ακόμη σχέδιο με την Επεξηγηματική Έκθεση της Συμφωνίας Προσχώρησης. Στη συνέχεια το 2013 χαρακτηρίστηκε ως έτος διαλόγου καθώς υιοθετήθηκαν δυο νέα Πρωτοκόλλα για την τροποποίηση της ΕΣΔΑ. Το 15^ο και 16^ο πρωτόκολλο όπου στο προοίμιο των πρωτοκόλλων κατοχυρώνεται ρητώς η αρχή της επικουρικότητας. Ιδιαίτερα πρόεδρος του Δικαστηρίου του Στρασβούργου, χαρακτήρισε το 16^ο πρωτόκολλο ως το «πρωτόκολλο του διαλόγου».

Για να τεθεί σε ισχύ¹⁴⁶ η Συμφωνία Προσχώρησης πρέπει να επικυρωθεί από τα 47 μέλη της ΕΣΔΑ και τα θεσμικά όργανα της ΕΕ, αλλά και τα 27 κράτη-μέλη της ΕΕ¹⁴⁷, όπως προβλέπει το άρθ. 218 ΣΛΕΕ.¹⁴⁸ Βάσει του τελευταίου, *«Το Συμβούλιο θα πρέπει να εγκρίνει ομόφωνα τη απόφαση για τη σύναψη της Συμφωνίας ένταξης για την ΕΕ, αφού πρώτα λάβει την έγκριση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου. Μετά την ολοκλήρωσή της θα πρέπει να ζητηθεί από την Επιτροπή η έγκριση του ΔΕΕ, βάσει του άρθ. 218, παρ. 11 ΣΛΕΕ, όσον αφορά στο ερώτημα εάν οι προβλέψεις της Συμφωνίας Προσχώρησης βρίσκονται σε συμφωνία με τις Συνθήκες¹⁴⁹. Ανάλογα με την έκβαση της γνωμοδότησης, ενδέχεται να χρειαστούν επαναδιαπραγματεύσεις σε περίπτωση που η γνωμοδότηση είναι αρνητική, η Συμφωνία δεν θα μπορέσει να τεθεί σε ισχύ, εκτός και αν υπάρξει τροποποίηση ή αναθεώρηση των Συνθηκών.¹⁵⁰ Σε περίπτωση που το Δικαστήριο αποφανθεί θετικά, η Συμφωνία δύναται να αποσταλεί προς υπογραφή και επικύρωση στα κράτη-μέλη τόσο της ΕΣΔΑ όσο και της ΕΕ, ενώ στο βαθμό που θα αναπτύξει*

¹⁴⁶ Σύμφωνα με το άρθ. 10, παρ. 3 Σχέδιο Συμφωνίας Προσχώρησης, *«Η Συμφωνία θα τεθεί σε ισχύ την 1^η ημέρα του μήνα που ακολουθεί το πέρας τριών μηνών μετά την ημερομηνία κατά την οποία όλα τα συμβαλλόμενα στη Σύμβαση μέρη (...) και η ΕΕ θα έχουν εκφράσει τη συγκατάθεσή τους να δεσμεύονται από αυτή»*, βλ. σχετικά Μισσιρά 2013, 125 και σημ. 58.

¹⁴⁷ Η κατάσταση αυτή, κατά την οποία η ΕΕ χρειάστηκε να διαπραγματευτεί με 47 κράτη, εκ των οποίων τα 27 είναι μέλη της, δημιούργησε μεγάλο βαθμό πολυπλοκότητας στις διαπραγματεύσεις, βλ. Μισσιρά 2013, 125 και σημ. 60.

¹⁴⁸ Μισσιρά 2013, 125 και σημ. 59.

¹⁴⁹ Brand 2011.

¹⁵⁰ Φραγκάκης 2008, 10-11.

έννομα αποτελέσματα –μετά την προσχώρηση της ΕΕ– οι διατάξεις της θα υπόκεινται στην ερμηνεία του ΕΔΔΑ.¹⁵¹

Σήμερα, οι διαπραγματεύσεις συνεχίζονται με σκοπό την οριστικοποίηση των νομικών πράξεων για τον καθορισμό των λεπτομερειών της προσχώρησης.

5. Το Ζήτημα της Αυτονομίας της ΕΕ

Όπως διαφάνηκε από τα παραπάνω, μετά την αναγωγή του Χάρτη σε νομικά δεσμευτικό κείμενο, αποκτήθηκε το νομικό έρεισμα που απαιτείτο για την προσχώρηση της ΕΕ στην ΕΣΔΑ. Έτσι, το πρώτο εμπόδιο παρακάμφθηκε και ξεκίνησε η πορεία προς την προσχώρηση. Παρόλα αυτά, δεν είναι λίγες οι φωνές που κινδυνολογούν, θεωρώντας ότι μία τέτοια εξέλιξη θα πλήξει την αυτονομία του δικαίου της ΕΕ.¹⁵²

Η αυτονομία της Ένωσης ορίστηκε για πρώτη φορά ως έννοια, όσον αφορά στο συσχετισμό μεταξύ ενωσιακού και διεθνούς δικαίου, με τη γνωμοδότηση 1/91 ΔΕΚ, σύμφωνα με την οποία *«Το Δικαστήριο...θα αχθεί έτσι να αποφανθεί επί της κατανομής των αρμοδιοτήτων μεταξύ της Κοινότητας και των κρατών μελών της επί των ζητημάτων των διεπομένων από τις διατάξεις της Συμφωνίας. Η ανάθεση της αρμοδιότητας αυτής στο Δικαστήριο του Ευρωπαϊκού Οικονομικού Χώρου είναι ασυμβίβαστη με το κοινοτικό δίκαιο, καθόσον είναι δυνατόν να θίξει την κατανομή των αρμοδιοτήτων που ορίζεται με τις Συνθήκες και την αυτονομία του κοινοτικού συστήματος δικαίου, του οποίου την τήρηση εξασφαλίζει αποκλειστικά και μόνο το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, δυνάμει του άρθρου 164 της Συνθήκης της ΕΟΚ...»*.

¹⁵¹ Μισσιρά 2013, 126 και σημ. 61.

¹⁵² Lock 2011, 4.

Οι συμφωνίες, συνεπώς, που συνάπτει η ΕΕ με άλλους διεθνείς οργανισμούς δεν θα πρέπει να επηρεάζουν την κατανομή των αρμοδιοτήτων εντός της ΕΕ, διότι αφενός, δεν τους επιτρέπεται να παρεμβαίνουν στην εσωτερική κατανομή αρμοδιοτήτων μεταξύ αυτής και των κρατών-μελών της και αφετέρου, ένα διεθνές δικαστήριο δεν δύναται να παραβλέψει το δικαίωμα του ΔΕΕ να παρατηρεί τον ενωσιακό νόμο.¹⁵³

Παρόλα αυτά, στην περίπτωση προσχώρησης στην ΕΣΔΑ, το ΕΔΔΑ θα είναι υποχρεωμένο να ασκήσει τη δικαιοδοσία του επί των οργάνων της ΕΕ για περιπτώσεις παραβίασης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που προέρχονται από την ενωσιακή νομοθεσία, αλλιώς η ένταξη δεν θα έχει νόημα.¹⁵⁴ Ακόμη κι έτσι, όμως, οι Συνθήκες ρητώς προβλέπουν ότι η Συμφωνία Προσχώρησης θα πρέπει να καταρτιστεί με τρόπο ώστε να μην υπονομεύεται η αυτονομία του δικαίου της Ένωσης. Η Συνθήκη της Λισαβόνας ορίζει με το άρθρο 1 του Πρωτοκόλλου υπ' αριθ. 8 ότι η Συμφωνία Προσχώρησης *«πρέπει να εκφράζει την ανάγκη διαφύλαξης των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της Ένωσης και του δικαίου της»*.

Επιπλέον, βάσει του άρθ. 51 του ΧΘΔ *«ο παρών Χάρτης δε δημιουργεί καμία νέα αρμοδιότητα και κανένα νέο καθήκον για την Κοινότητα και για την Ένωση και δεν τροποποιεί τις αρμοδιότητες και τα καθήκοντα που καθορίζονται από τις Συνθήκες»*¹⁵⁵, που σημαίνει ότι η προσχώρηση δεν συνεπάγεται ουδεμία επέκταση ή απώλεια των ενωσιακών αρμοδιοτήτων, δεν επηρεάζει τις αρμοδιότητες ούτε της Ένωσης, ούτε των κρατών-μελών της, ούτε των θεσμικών οργάνων της: *«...Τίποτε στη ΕΣΔΑ ή στα Πρόσθετα Πρωτόκολλά της δεν απαιτεί την εκτέλεση πράξεων ή την υιοθέτηση μέτρων από την ΕΕ για τα οποία δεν διαθέτει αρμοδιότητα στο πλαίσιο του δικαίου της»*.¹⁵⁶

Μετά την ένταξη της Ένωσης, συνεπώς, στην ΕΣΔΑ, το ΕΔΔΑ κατά τη λήψη απόφασης για τυχόν παραβίαση της Σύμβασης από την ΕΕ, το μόνο που θα μπορεί να πράξει είναι, λαμβάνοντας υπόψη το σχετικό εθνικό δίκαιο και την πρακτική των εθνικών δικαστηρίων, μετά την ολοκλήρωση των διαδικασιών σε εθνικό επίπεδο, να αποφαινεται επί ενδεχόμενης παραβίασης

¹⁵³ Gragl 2011.

¹⁵⁴ Gragl 2011.

¹⁵⁵ Ιωακειμίδης 2010², 97.

¹⁵⁶ Βλ. σχετικά Μισσιρά 2013, 132 και σημ. 80.

της Σύμβασης στη συγκεκριμένη υπόθεση. Επομένως, για τα ζητήματα που άπτονται του δικαίου της Ένωσης και της εγκυρότητας των πράξεών της, το ΔΕΕ θα εξακολουθεί να αποτελεί το μοναδικό ανώτατο δικαιοδοτικό όργανο. Παρά το γεγονός ότι το ΕΔΔΑ ενδέχεται να εντοπίσει παραβίαση για την οποία έχει ήδη αποφανθεί το ΔΕΕ, δεν υπάρχει περίπτωση να αμφισβητήσει την αξιοπιστία του ΔΕΕ, όσον αφορά σε ζητήματα που άπτονται του δικαίου της ΕΕ και της εγκυρότητας των πράξεών της.¹⁵⁷ Καθίσταται σαφές ότι το ΕΔΔΑ δεν έχει την εξουσία να ασκεί άμεσο έλεγχο στο ενωσιακό δίκαιο παρα μόνο να δηλώσει το ασυμβίβαστο μιας πράξης της ΕΕ με την ΕΣΔΑ.

Επιπλέον το ΕΔΔΑ «δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί ως ένα ανώτερο δικαστήριο, αλλά μάλλον ως ένα ειδικό δικαστήριο για την άσκηση των εξωτερικών ελέγχων των διεθνών υποχρεώσεων που απορρέουν από το δίκαιο της Ένωσης και προκύπτουν από την προσχώρηση στην ΕΣΔΑ».¹⁵⁸

Συμπερασματικά, στο ζήτημα της αυτονομίας της ΕΕ, οι Συνθήκες ρητώς προβλέπουν ότι η Συμφωνία Προσχώρησης, προϊόν των διαπραγματεύσεων για την προσχώρηση, θα πρέπει να καταρτιστεί με τρόπο ώστε να μην υπονομεύεται η αυτονομία του δικαίου της Ένωσης. Έτσι, για τα ζητήματα που άπτονται του δικαίου της Ένωσης και της εγκυρότητας των πράξεών της, το ΔΕΕ θα εξακολουθεί να αποτελεί το μοναδικό ανώτατο δικαιοδοτικό όργανο και παρά το γεγονός ότι το ΕΔΔΑ ενδέχεται να εντοπίσει παραβίαση για την οποία έχει αποφανθεί το Λουξεμβούργο, δεν θα υπάρχει περίπτωση να αμφισβητήσει την αξιοπιστία του ΔΕΕ, όσον αφορά σε ζητήματα που άπτονται του δικαίου της ΕΕ και της εγκυρότητας των πράξεών της.

Με αυτό τον τρόπο, το όραμα για τη δημιουργία μίας ενιαίας τάξης προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, μέσα από την αλληλόδραση των υπερεθνικών οργανισμών με τις εσωτερικές έννομες τάξεις, θα καταστεί πραγματικότητα. Αυτή η εναρμόνιση της προστασίας προεικάζει να επιτευχθεί στο μέλλον ο απώτερος στόχος για αποτελεσματικότερη προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου στην Ευρώπη.

¹⁵⁷ Μισσιρά 2013, 133.

¹⁵⁸ Gragl 2011.

6. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Το ζήτημα της προσχώρησης της ΕΕ στην ΕΣΔΑ αποτελεί ένα σημαντικότατο βήμα για την αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση υποθέσεων, που σχετίζονται με παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Ευρώπη.

Το μείζον θέμα που προκύπτει στη διαδικασία της προσχώρησης αφορά την εναρμόνιση των νομολογιών μεταξύ των δυο οργανισμών ,του ΣΤΕ και της ΕΕ .Το δίκαιο όπως αυτό προβλέπεται από την ΕΣΔΑ και από τις Συνθήκες της Ένωσης θα πρέπει να εφαρμόζεται χωρίς να τεθεί σε ρήξη η αυτονομία της Ένωσης ή από την άλλη να αμφισβητηθεί ως προς την εφαρμογή της η Σύμβαση των ΔΤΑ.

Παράλληλα ,οι δικαστικοί μηχανισμοί ελέγχου , το ΕΔΔΑ από την μία πλευρά και το ΔΕΕ από την άλλη ,οφείλουν να αλληλοεπιδρούν χωρίς να θίγεται η αξιοπιστία του ενός έναντι άλλου με τις αποφάσεις του. Επομένως ,οι τροποποιήσεις των κειμένων της ΕΣΔΑ στα πλαίσια του ΣΤΕ και από την άλλη πλευρά οι τροποποιήσεις στο πρωτογενές ενωσιακό δίκαιο ήταν απαραίτητες προκειμένου οι δύο έννομες τάξεις να φτάσουν σε έναν αξιόλογο βαθμό νομολογιακής εναρμόνισης.

Βέβαια, όλο το εγχείρημα απαιτεί ακόμα προσπάθεια ώστε να φτάσει στο απολυτό βαθμό επιτυχίας και να εξαλειφθεί εντελώς ο φόβος της νομολογιακής σύγκρουσης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Βογιατζής, Π. 1996. «Το Ενδέκατο Πρωτόκολλο της ΕΣΔΑ. Προς τη Δημιουργία ενός Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαστηρίου ;», *Περιοδικό Σύνταγμα τευχ* 2, 393-415.
- Γρηγορίου, Π. 2004. «Η Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στο Ευρωπαϊκό Δικαιοδοτικό Σύστημα», στο Βερνίκος, Ν. (επιμ.) 2004. *Ζητήματα Ευρωπαϊκής Διακυβέρνησης και Προστασίας Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων*. Αθήνα: Α.Ν. Σάκκουλα, 47-64.
- Ηλιοπούλου-Στράγκα, Τ. 2008. «Ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ: Από τη Νίκαια στη Λισσαβόνα», *Ευρωπαϊών Πολιτεία* 1. Αθήνα: Α.Ν. Σάκκουλα, 91-123.
- Ιωακειμίδης, Π.Κ. 2010². *Η Συνθήκη της Λισσαβόνας. Παρουσίαση, Ανάλυση Αξιολόγηση*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Κακούρης, Κ.Ν. 1987. «Η Νομολογία του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων σχετικά με τα Δικαιώματα του Ανθρώπου», στο *Το Σύνταγμα* 1, 1-22.
- Καστανάς, Η. 2001. «Η μεγάλη Ευρώπη των 44 και η Ενωμένη Ευρώπη των 15 (+): θεσμικές και ουσιαστικές προϋποθέσεις μιας δύσκολης εναρμόνισης», *Το Σύνταγμα τευχ* 6, 1229-1265.
- Κατρούγκαλος, Γ. 2006. «Η Απόφαση “Βόσπορος” του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και το κοινοτικό δίκαιο. Η αντιστροφή του “Solange”», στο *Δικαιώματα του Ανθρώπου* 30, 655-690.
- Κτιστάκης, Γ. 2002. *Η Επίδραση της ΕΣΔΑ στην Ερμηνεία και Εφαρμογή του Ελληνικού Δικαίου*. Αθήνα: Α.Ν. Σάκκουλα.
- Κτιστάκης, Γ. 2009. *Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου με αφορμή τα 50 χρόνια του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (1959-2009)*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Λυμούρης, Ν. 2003. *Ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. Αθήνα – Κομοτηνή: Α.Ν. Σάκκουλα.
- Μαγγανάς, Α. και Καρατζά, Λ. 2002. *Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου – Αποφάσεις και Πρακτική του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Μανωλκίδης, Σ. και Σγουρίδου, Α. 1999. «Η απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου της 18ης Φεβρουαρίου 1999 στην υπόθεση Matthews κατά Ηνωμένου Βασιλείου», στο *Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου*, 881-898.
- Μισσιρά, Β. 2013. *Η Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην Ευρώπη. ΕΣΔΑ και ΕΕ σε Αναζήτηση Ισορροπίας*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.
- Νάσκου – Περράκη, Π. 1993. *Το Δίκαιο των Διεθνών Οργανισμών Ι: Η Θεσμική Διάσταση*. Αθήνα – Κομοτηνή: Α.Ν. Σάκκουλα.
- Νάσκου – Περράκη, Π. 2011. «Το Συμβούλιο της Ευρώπης», στο Μαγκλιβέρας, Κ. (επιμ.) 2011. *Οι Διεθνείς Οργανισμοί του Ευρύτερου Ευρωπαϊκού Χώρου*. Αθήνα: Διάδραση.
- Παπαγιάννης, Δ. 2007. *Εισαγωγή στο Ευρωπαϊκό Δίκαιο*. Αθήνα: Α.Ν. Σάκκουλα.
- Παπαγιάννης, Δ. 2008. «Η Προστασία των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων ανάμεσα στο Λουξεμβούργο και το Στρασβούργο», στο *Δικαιώματα του Ανθρώπου* 39, 753-787.

- Παπαδημητρίου, Γ. 2001. *Ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων Σταθμός στη Θεσμική Ωρίμανση της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Παπαδημητρίου, Γ. 2003. «Η Ενσωμάτωση του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων στο Ευρωπαϊκό Σύνταγμα: Η Έκθεση της Ομάδας Εργασίας της Συνέλευσης για το Μέλλον της Ένωσης», στο *Κείμενα Τεκμηρίωσης*, Αθήνα: Ινστιτούτο Αμυντικών Αναλύσεων, 9-50.
- Παπαδημητρίου, Γ. 2004. «Η συνάρθρωση της εθνικής, της διεθνούς και της ενωσιακής προστασίας των ΔτΑ στην Ευρώπη», στο *ΝοΒ*, 1137-1146.
- Παπαδημητρίου, Γ. 2006. «Η Σημασία της Προσχώρησης της ΕΚ στην ΕΣΔΑ για την Ενίσχυση της Προστασίας των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων στην Κοινοτική Έννομη Τάξη», στο *Δίκη*, Οκτώβριος 2006.
- Περράκης, Σ. 1984. «Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου», στο Ιωάννου, Κ. και Περράκης, Σ. (επιμ.) 1984. *Εισαγωγή στη Διεθνή Δικαιοσύνη Ι: Γενική Θεωρία και Θεσμικές Εφαρμογές*. Αθήνα – Κομοτηνή: Α.Ν. Σάκκουλα, 201-212.
- Περράκης, Σ. 1997. *Η «Ελληνική Υπόθεση» ενώπιον των Διεθνών Οργανισμών (1967-1974). Δίκαιο και Πολιτική της Διεθνούς Προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*. Αθήνα – Κομοτηνή: Α.Ν. Σάκκουλα.
- Περράκης, Σ. 2000. «Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης Ασκήσεις επί Χάρτου ή ένα νέο Εργαλείο Πολιτικής για την Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου;», στο *Δικαιώματα του Ανθρώπου* 5, 19-31.
- Περράκης, Σ. 2001. «Δικαιώματα του Ανθρώπου και Ευρωπαϊκή Δημόσια Τάξη. Σκέψεις πάνω στις Διαστάσεις μιας Αναδυόμενης Νομικής Διαδρομής ανάμεσα στην Πραγματικότητα και την Ουτοπία (;)», στο *Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου*, Ειδικό Τεύχος, Εκδ. ΚΔΕΟΔ, 383-415.
- Περράκης, Σ. 2006. «Ο Χώρος Ελευθερίας, Δικαιοσύνης και Ασφάλειας στην ΕΕ», στο Στεφάνου, Κ., Τσινισιζέλης, Μ., Φατούρος, Α. και Χριστοδουλίδης, Θ. (επιμ.) 2006. *Εισαγωγή στις Ευρωπαϊκές Σπουδές*, Τόμος Α΄. Αθήνα: Σιδέρη, 383-442.
- Περράκης, Σ. 2007. *Διαστάσεις του Χώρου Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Κείμενα Διεθνούς Πρακτικής, Τόμος 18/Β΄. Αθήνα: Α.Ν. Σάκκουλα.
- Περράκης, Σ. 2009α. «Δημοκρατία και (Ατομικά) Δικαιώματα του Ανθρώπου. Πόσο προασπίζουν τα Δικαιώματα του Ανθρώπου οι Πτυχές Δημοκρατίας που εγκλείει το Σύστημα της Ένωσης;», στο *Ευρωπαϊκή Πολιτεία*, 405-416.
- Περράκης, Σ. 2009β. *Διαστάσεις της Διεθνούς Προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Ηνωμένα Έθνη, Περιφερειακά Συστήματα*. Αθήνα – Κομοτηνή: Α.Ν. Σάκκουλα.
- Περράκης, Σ. 2013. *Ευρωπαϊκό Δίκαιο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Συμβούλιο της Ευρώπης – Ευρωπαϊκή Ένωση – ΟΑΣΕ*. Αθήνα: Σιδέρη.
- Πινακίδης, Γ. 2007. «Η Συνταγματική Υφή της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου», στο *Δικαιώματα του Ανθρώπου*, 33, 71-95.
- Ροζάκης, Χ. 1993. «Ο Έλεγχος των Πράξεων της Ευρωπαϊκής Κοινότητας από τα Όργανα της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου», στο *Επιθεώρηση Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων* 11, 5-24.
- Ροζάκης, Χ. 2001α. Πρόλογος, στο Νάσκου – Περράκη, Π., Σγουρίδου, Α. και ΚΔΕΟΔ (επιμ.) 2001. *Οδηγός Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών*. Αθήνα – Κομοτηνή: Α.Ν. Σάκκουλα, 11-13.

- Ροζάκης, Χ. 2001β. «Ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο πλέγμα της προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου στην Ευρώπη», στο *ΕΕΕυρΔ* ειδικό τεύχος, Αφιέρωμα στον Ιωάννου Κρ. 427-439.
- Ροζάκης, Χ. 2009. Πρόλογος, στο Κτιστάκης, Γ. 2009. *Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου με αφορμή τα 50 χρόνια του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (1959-2009)*. Αθήνα: Παπαζήση, 13-21.
- Ροζάκης, Χ. 2010α. «Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης: ένα συνταγματικό σύστημα προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου», στο *Ευρωπαϊών Πολιτεία* 1, 7-15.
- Ροζάκης, Χ. 2010β. «Σμιλεύοντας την Ευρωπαϊκή Συνείδηση. Πενήντα Χρόνια Προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην Ευρώπη», στο Ντάλης, Σ. (επιμ.) 2010. *Βύρων Θεοδωρόπουλος, ο Διπλωμάτης και Δάσκαλος. Κείμενα στα Χνάρια της Σκέψης του*. Αθήνα: Παπαζήση, 165-175.
- Σκουρής, Β. 2011. *Το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων*, Όμιλος 'Αριστόβουλος Μάνεσης', Νοέμβριος 2011 (Διαθέσιμο σε <http://www.constitutionalism.gr/site/2221-to-dikastirio-tis-eyrwpaikis-enwsis-kai-o-hartis-t/>, Τελευταίος Έλεγχος 10/04/2014)
- Στάγκος, Π.Ν. 2004. *Η Δικαστική Προστασία των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων στην Κοινοτική Έννομη Τάξη. Η Σχέση της με τη Συνταγματική Εξέλιξη της ΕΕ*. Αθήνα – Θεσσαλονίκη: Α.Ν. Σάκκουλας.
- Στεφάνου, Κ. και Καταπόδης, Γ. (επιμ) 2008. *Οι Ευρωπαϊκές Συνθήκες μετά την Αναθεώρηση της Λισαβόνας*. Αθήνα: Α.Ν. Σάκκουλας.
- Στεφάνου, Κ. και Λυμούρης, Ν. (επιμ) 2003. *Ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. Αθήνα – Κομοτηνή: Α.Ν. Σάκκουλας.
- Ταγαράς, Χ. 1992. *Μηχανισμοί Διεθνούς Προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*. Αθήνα: Α.Ν. Σάκκουλας.
- Φραγκάκης, Ν. 2001. «Η Απαγόρευση των Διακρίσεων στη Νομολογία του ΕΔΔΑ και το Δέκατο Πρόσθετο στην ΕΣΔΑ Πρωτόκολλο», στο *Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου*, Ειδικό Τεύχος, 531-552.
- Φραγκάκης, Ν. 2008. «Από τη Συνταγματική στη Μεταρρυθμιστική Συνθήκη», στο *Ευρ Πολιτεία* 1. Αθήνα: Α.Ν. Σάκκουλας, 3-23.
- Χίου-Μανιατοπούλου, Θ. 2008. *Η Μεταρρυθμιστική Συνθήκη της Λισαβόνας*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Χριστιάνου, Β.Α. 2009. «Η Συνθήκη της Λισαβόνας και οι Νέοι Κανόνες Λειτουργίας της ΕΕ», στο *Νομικό Βήμα* 57, 818-824.
- Χρυσόγονος, Κ. 2001. «Η Επανάληψη Ποινικής Διαδικασίας ύστερα από Αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου», στο *Νομικό Βήμα* 49, 1110-1120.
- Alkema, E.A. 1979. «Comment: The EC and the European Convention of human rights-immunity and impunity for the Community?», στο *Common Law Reviv* 16, 501-508.
- Brand, C. 2011. «EU a step closer to ECHR accession», *EuropeanVoice*, 28.07.2011, διαθέσιμο στο: <http://www.europeanvoice.com/GED/00020000/26200/26285.pdf>
- Bradley, K. 1999. «Reflections on the Human Rights Role of the European Parliament», στο Alston, P. (επιμ.) 1999. *The EU and Human Rights*. Oxford: Oxford University Press, 839-858.

- Canor, I. 2000. «Primus inter pares. Who is the ultimate guardian of fundamental rights in Europe?», στο *European Law Review* 25, 3-21.
- CDDH-UE(2010)006rev. «Draft list of issues to be discussed regarding the accession of the European Union to the European Convention on Human Rights», στο *1st working meeting of the CDDH informal working group on the accession of the European Union to the European Convention on Human Rights (CDDH-UE) with the European Commission*, Strasbourg, 7 July 2010.
- CDDH-UE(2011)009. «Report of the CDDH to the Committee of Ministers on the elaboration of the legal instruments for the accession of the EU to the ECHR», Strasbourg, 7 October 2010, §1-2, διαθέσιμο στο http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/hrpolicy/CDDH-UE/CDDH-UE_MeetingReports/CDDH_2011_009_en.pdf.
- Douglas-Scott, S. 2006. «A Tale of two Courts: Luxembourg, Strasbourg and the growing European Human Rights Acquis», στο 43, 62 *Common Law Review* 16, 501-508.
- 9-665.
- Frowein, J. 1993. «Human Rights Protection in Europe: The Court of Justice of the European Communities and the European Court of Human Rights», Remarks by Frowein J., στο *Contemporary International Law Issues: Opportunities at a Time of Momentous Change* (Proceedings of the Second Joint Conference of the ASIL & NVIR held in the Hague, The Netherlands, 22-24 July 1993), 24-26.
- Gragl, P. 2011. *Accession Revisited: Will Fundamental Rights Protection Trump the European Union's Legal Autonomy*, City University London – City Law School, July 2011, διαθέσιμο στο: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2180452
- Greer, St. and Williams, A. 2009. «Human Rights in the Council of Europe and the EU: towards “individual”, “constitutional” or “institutional” justice?», στο *ELJ* 15.4, 462-481.
- Harpaz, G. 2009. «The European Court of Justice and its Relations with the European Court of Human Rights: The Quest for Enhanced Reliance, Coherence and Legitimacy», στο 46, 10 *Common Law Review* 16, 501-508.
- 5-141.
- Jacque, J.P. 1993. «The Convention of the European Communities», στο McDonald, R.ST.J., Matscher, F. and Petzold, H. (επιμ.) 1993. *The European System for the Protection of Human-Rights*. Dordrecht/Boston/London: Kluwer Academic Publishers, 889-907.
- Lenaerts, K. 1991. «Fundamental Rights to be included in a Community Catalogue», στο *ELR* 16, 367-390.
- Lenaerts, K. and De Smitjer, E. 2001. «The Charter and the Role of the European Courts», στο *MJ* 8, 90-101.
- Letsas, G. 2007. *A Theory of Interpretation of the European Convention of Human Rights*. Oxford: Oxford University Press.
- Lock, T. 2011. «Walking on a tightrope: the draft accession agreement and the autonomy of the EU legal Order», στο 48 *Common Market Law Review*, Law and Governance in Europe Working Paper Series, 12/2011, London, 1st June 2011, διαθέσιμο στο <http://ssrn.com/abstract=1825227>.
- Nowak, M. 1999. «Human Rights “Conditionality” in Relation to Entry to, and Full Participation in, The EU», στο Aliston, P., Bustelo, M. and Heenan, J. (επιμ.) 1999. *The EU and Human Rights*. Oxford University Press, 678-698.

- Parga, A.H. 2006. «Bosphorus v Ireland and the protection of fundamental rights in Europe», στο *ELR* 31, 251-259.
- Pavone, T. 2012. *The Past and Future Relationship of the European Court of Justice and the European Court of Human Rights: A Functional Analysis*, 28 May 2012, διαθέσιμο στο:
http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2042867.
- Peers, S. 2006. «Bosphorus, European Court of Human Rights», στο *European constitutional Law Review* 2, 443-455.
- Rack, R. and Lausegger, S. 1999. «The Role of the European Parliament: Past and Future», στο Alston, P. (επιμ.) 1999. *The EU and Human Rights*. Oxford: Oxford University Press, 801-831.
- Ryssdal, R. 1991. «On the Road to a European Constitutional Court», στο *Collected Courses of the Academy of European Law* vol II, book 2, Dordrecht: Nijhoff.
- Scheeck, L. 2005. «Solving Europe's binary human rights puzzle. The interaction between supranational courts as a parameter of European governance», Research in Question No 15, στο *Centre d'études et de recherche internationales Sciences Po*.
- Turner, C. 1999. «Human Rights Protection in the European Community: Resolving Conflict and Overlap between the European Court of Justice and the European Court of Human Rights», στο *European Public* 5.3, 453-470.

